

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій
Кафедра історії України**

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СТУДЕНТСЬКИХ
НАУКОВИХ ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ У
ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (XIX – XXI СТ.)**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий магістерський**

Виконала:

студентка VI курсу, групи 602
Сівак Дар'я Андріївна

Керівник:

к.і.н., ас. Христан Н.М.

Рецензент:

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № ____

від «__» _____ 2023 р.

Зав. кафедри _____ доц. Гуйванюк М.Р.

Чернівці – 2023

Анотація

Магістерську роботу присвячено вивченню історії зародження, становлення та розвитку науково-дослідної діяльності студентів-істориків Харківського університету у ХІХ – початку ХХІ ст. Головну увагу приділено науковій роботі студентів істориків у різні періоди існування університету. Зародившись практично із заснуванням Харківського університету у 1905 р., студентська наука пройшла складний та суперечливий шлях свого розвитку. Проте вже на межі ХІХ-ХХ ст. було вироблено певні принципи роботи студентського наукового гуртка. Ці ж принципи лягли в основу створеного за радянських часів СНТ і практично незмінюючись проіснували до сьогодні. Розвиток студентської науки завжди був обумовлений не лише прагненням чи бажанням самих студентів наблизитися до наукової творчості, а й професіоналізмом викладачів, їх умінням спрямувати творчий потенціал студентів у потрібне русло, а також загальною ситуацією у системі вищої освіти та в країні загалом. Значне місце відводиться спогадам активних учасників студентського наукового товариства Харківського університету. Авторка висвітлює форми організації наукової творчості студентів, взаємодію із викладацьким колективом та труднощами на шляху до реалізації студентської історичної науки.

Ключові слова: університет, студенти, наука, наукове товариство, гуртки, освітні товариства.

Summary

The master's thesis is devoted to the study of the history of the origin, formation and development of research activities of students-historians of Kharkiv University in the 19th - early 21st centuries. The main attention is

paid to the scientific work of student historians in different periods of the university's existence. Born practically with the foundation of Kharkiv University in 1905, student science has gone through a difficult and controversial path of its development. However, already on the border of the XIX-XX centuries, certain principles of work of the student scientific circle were developed. The same principles formed the basis of the SNT created during the Soviet era and have remained practically unchanged until today. The development of student science has always been determined not only by the desire or desire of the students themselves to get closer to scientific creativity, but also by the professionalism of teachers, their ability to direct the creative potential of students in the right direction, as well as the general situation in the higher education system and in the country in general. A significant place is given to the memories of active members of the student scientific society of Kharkiv University. The author highlights the forms of organization of students' scientific creativity, interaction with the teaching staff, and difficulties on the way to the realization of student historical science.

Key words: *university, students, science, scientific society, circles, educational societies.*

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Сівак Д.А.

_____ (підпис)

ПЛАН

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ЗАРОДЖЕННЯ ПРАКТИКИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ У ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.....	12
1.1. Витоки студентської наукової творчості у першій половині ХІХ ст....	12
1.2. Студентські історичні студії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.....	25
РОЗДІЛ 2. СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У РАДЯНСЬКУ ЕПОХУ.....	37
2.1. Формування організаційних засад студентського наукового товариства у 20-40 рр. ХХ ст.	37
2.2. Студентська історична наука у післявоєнний час (40-50 рр.).....	44
2.3. Студентська наукова робота у час «застою» (середина 60 – початок 80 рр. ХХ ст.).....	54
2.4. Науково-дослідна робота студентів-істориків у час «нового ідейного мислення» другої половини 80 рр. ХХ ст.....	61
РОЗДІЛ 3. СТУДЕНТСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА У ЧАС НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ.....	66
3.1. Історичні студії у перше десятиліття сучасної України.....	66
3.2. «Каразінські читання»: зародження традиції й подальші наукові тенденції.....	79
3.3. Краєзнавчі конференції студентів та молодих вчених.....	85
3.4. Діяльність студентських історичних гуртків з 2014 по 2022 рр.....	89
ВИСНОВКИ.....	98
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	103
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність. Російське вторгнення в Україну призвело до радикальних трансформацій українського культурного простору. Найбільш боляче війна вдарила по східних регіонах нашої країни, зокрема по Харкову. Місто дало рішучий опір окупантам та твердо продемонструвало свою патріотичну спрямованість. Як відомо – ознакою національної свідомості є першочергово рівень освіченості. В Україні розвиток освітньої сфери життя суспільства сприяє подоланню кризових явищ у суспільстві, покращує рівень життя населення, забезпечує національні інтереси та авторитет держави у цілому.

Харківський національний університет ім. В. Каразіна, один з найстаріших університетів у нашій країні. Вивчення його історії періоду кінця XIX – початку XX ст. необхідне для комплексного дослідження внеску університету в розвиток науки та освіти в Україні й, формування української національної ідеї, незважаючи на потужний російський вплив. Адже в умовах становлення української державності важливою складовою розвитку країни є питання розбудови й реформування системи вищої освіти. Важливо, щоб університетська освіта України не стала еkleктичним поєднанням різних елементів, частина з яких не має підґрунтя в історії нашої вищої школи, а інша ще сто років тому показала свою неефективність на практиці. Вивчення історії Харківського університету дасть можливість уникнути прорахунків, допущених у минулому, оцінити нереалізовані ідеї того часу, знайти можливі шляхи підвищення рівня університетської освіти.

Наукова робота завжди була складовою навчального процесу в Харківському університеті, саме це давало можливість готувати фахівців високого рівня. Історичний факультет був одним із перших факультетів буквально з моменту створення університету. Таке ж глибоке коріння має і дослідницька робота студентів-істориків. Вже через свою специфіку

факультет є носієм кращих традицій університетського життя і, в тому числі, студентської науки.

У складний час війни, коли студентська наука переживає кардинально інший етап свого розвитку, особливо важливо звернути увагу на історію зародження та становлення науково-дослідної роботи студентів та її форми, провести аналіз проблем, які раніше стояли перед її організаторами, і тим самим отримати цінний досвід дія нинішніх поколінь студентів. Адже лише пізнавши наше минуле ми можемо будувати майбутнє. Особливо тоді, коли наш ворог хоче відібрати як наше минуле, так і наше майбутнє.

Предмет дослідження – історія розвитку освітнього й наукового життя Харківського університету XIX – першої чверті XXI ст.

Об’єкт дослідження – зародження й розвиток студентських наукових історичних студій та культурно освітніх історичних товариств й гуртків.

Мета дослідження полягає у систематичному висвітленні зародження й розвитку студентської наукової історичної роботи, а також створення й функціонування наукових історичних товариств та гуртків у різні періоди функціонування Харківського університету.

Виходячи із поставленої мети, окреслюємо наступні дослідницькі **завдання:**

- Розглянути зародження практики науково-дослідної роботи студентів у першій половині XIX ст.

- Простежити особливості студентської наукової діяльності у другій половині XIX – початку XX ст.

- Проаналізувати студентську історичну наукову роботу у перші десятиліття створення СРСР.

- Розкрити особливості створення першого наукового студентського історичного товариства.

- Дослідити роботу студентів-істориків у період Другої світової війни, часу «застою» й «перебудови».
- Охарактеризувати ідейні трансформації студентського наукового життя у перші десятиліття Української незалежності.
- Проаналізувати особливості функціонування студентської історичної гурткової роботи періоду Незалежності.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1809 року (часу появи перших наукових історичних студентських праць й до 24 лютого 2022 р. (початку повномасштабного російського вторгнення в Україну, що призвело до серйозних змін, зокрема й в освітньому осередку Харківського університету, де навчальний процес на певний період був призупинений).

Територіальні межі дослідження дослідження географічно охоплює територію міста Харкова у різні історичні періоди.

Методологічну основу магістерського дослідження склали принципи історизму та об'єктивності, що обумовлено предметом пізнання і конкретними завданнями робіт. А також засоби всебічності та сукупності загальнонаукових і спеціально-наукових методів властивих історії, історіографії, джерелознавству, археографії та специфічних методів історико-архівознавчого дослідження. Використані загальнонаукові методи – серед яких: історичний, логічний, абстрагування, системно-структурний. Дана методологічна база дозволила комплексно вивчити об'єкт і предмет дослідження, здійснити наукову реконструкцію особливостей становлення й розвитку студентської історичної науки у Харківському університету.

Історіографія дослідження. Проблема зародження й розвитку студентської історичної освіти і досі є маловивченою у науковій літературі. На сьогодні, відсутні узагальнюючі монографічні дослідження, які б дозволили ретельно ознайомитись із поставленою нами проблемою.

Враховуючи специфіку нашого дослідження ми виділили три історіографічні періоди у вивченні проблем студентської історичної науки у Харківському університеті – дореволюційний, радянський та сучасний періоди.

Помітною рисою першого періоду була часткова відсутність вченого інтересу до наукової роботи студентів. Велику цінність становлять наукові дослідження Д. Багалія з історії Харківського університету, які дозволяють нам отримати комплексне уявлення про зародження й функціонування навчального закладу у XIX ст., а також специфіки освітньої організації й життя студентів [30; 31]. Ще однією, напрочуд цінною працею є науковий збірник статей під редакцією М. Халанського й згаданого вже Д. Багалія [45]. Наукове зібрання пропонує окремі нариси по історії створення й функціонування історико-філологічного факультету, а саме – викладацького складу, наукової роботи як викладачів, так і студентів, а також – умов життя й проживання студентів Харківського університету. Схожа за концепцією праця Е. Редіна, присвячена висвітленню перших двадцяти років існування історико-філологічного факультету Харківського університету [77].

Цікавими також видались узагальнюючі праці В. Вернадського по аналізу змісту й проведення університетської реформи у Російській імперії, яка безпосередньо відобразилась на Харківському університеті [37]. Також відзначимо працю С. Мільгунова, де окреслено історію зародження студентських наукових товариств кінця XIX ст.[64] Загалом, варто зазначити, що праці окресленого історіографічного етапу є досить обмеженими у висвітленні проблеми нашого дослідження.

Наступний період – радянський, у своїй основі, умовно поділяється на час 20-30 рр., часу післявоєнної відбудови й застою, а також періоду лібералізації 80 рр. XX ст. Надзвичайно важливою працею означеного періоду є дослідження С. Королівського, присвячене історії Харківського університету періоду із 1917 по 1940 рр. [58] Вказана праця дозволяє отримати інформацію щодо особливостей

розвитку університету й впливу на навчальний процес радянської партійної ідеології. Змістовно доповнює й розширює вказану вище працю, дослідження В. Кадєєва, яке присвячене розвитку історичної науки в Харківському освітньому осередку, зокрема – студентського наукового історичного життя. Праця становить неабияку цінність для нашого дослідження [47]. Також, не можемо оминати узагальнюючої колективної праці «Харківський університет» під редакцією І. Рибалки, яка стала першим повноцінним комплексним дослідженням історії створення й діяльності Харківського університету [103].

Окремо хочемо виділити праці А. Катренка, присвячені студентському освітньо-науковому руху дореволюційного періоду, які дозволяють зрозуміти мотиви й механізми боротьби студентів за свої права [46]. У цілому, хочемо зазначити, що радянський період досить негативно вплинув як на розвиток студентської історичної науки, яка стала заручницею ідеологічних норм, так і на дослідження ролі студентства у науковому житті університету.

Останній історіографічний етап який означений часом відновлення української державності, нарешті дозволив українським вченим вивчати історію університету без ідеологічних рамок. Це призвело до появи окремих комплексних наукових досліджень з історії університету, так і появи історіографічних видань присвячених вивченню наукового доробку дослідників.

Розпочати хочеться із декількох узагальнюючих праць із історії освіти й студентського життя України у різні історичні періоди. Серед найбільш важливих виділяємо праці С. Сірополка, як головне видання по історії української освіти та студії В. Яремчука, присвячені правовому статусу українського студентства [88; 105]. Доволі цікавими й оригінальними є дослідження студентського повсякдення проведені дослідницею М. Кругляк [49-55].

Помітно вирізняється фундаментальне колективне видання «Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років». Праця вмістила усі

найсучасніші напрацювання дослідників на основі нових й раніше опублікованих архівних матеріалів й становить велику цінність для усіх дослідників історії університету [101]. Доповнює попереднє видання історіографічний збірник «Харківське історико-філологічне товариство», яке спрямоване допомогти зацікавленим вченим оптимізувати час на пошуки необхідного наукового доробку [102]. Вивченням історії Харківського університету також займались Г. Косінова й С. Посохов, коло дослідницьких проблем стосувалось передовсім студентського повсякденного життя [59; 71; 71; 73].

Згаданий нами С. Посохов у співавторстві із А. Парфіненком підготували, ймовірно, одну з найважливіших праць для нашого дослідження присвячену історії становлення й розвитку студентської науки в Харківському університеті. Вчені зібрали значний архівний матеріал, а також підготували ряд спогадів випускників університету у вигляді додаткового матеріалу [74].

Як бачимо, історіографічний доробок обраної нами дослідницької теми є значний, але все ж окремі систематизовані проблеми потребують подальшого розгляду й аналізу.

Джерельна база дослідження. Основу нашого дослідження склали спогади й опубліковані матеріали студентських наукових робіт, а також протоколи засідань кафедр й університетських рад. Це дало нам змогу розкрити характер й стилістику студентської наукової історичної роботи, а також особливості організації освітньо-наукового процесу керівництвом закладу.

Хочемо виокремити документи підготовлені під редакцією Д. Багалія, які дозволяють нам отримати матеріали бо функціонуванню університету із часу його створення до кінця XIX ст. [4] Доповнюють й розширюють означене вище джерело, звіти про науково-дослідницьку роботу студентів, які дозволяють отримати й сформувані загальну картину вражень від змісту й основних сюжетів студентської роботи, зокрема у сфері історичної науки [20]. Схожими за змістом

є видання студентської творчості, які крім наукової, висвітлюють й публіцистичну роботу студентів [17; 18].

Як уже було сказано, важливе значення для нашого дослідження становить мемуаристика. Тут основою є унікальне видання під редакцією С. Посохова, де вміщено спогади студентів Харківського університету історико-філологічного факультету [14]. Також, доволі цікавими були спогади В. Вернадського про А. Краснова [5], Б. Красовицького [15] й С. Неслуховського [19]. Вказана мемуаристика дозволяє зрозуміти уявлення студентів про викладацький склад, освітній й науковий процес, а також їхнє сприйняття важливості наукової роботи.

Підсумовуючи, зазначимо, що комплексне поєднання джерельного й історіографічного матеріалу дає змогу всебічно висвітлити особливості становлення студентської історичної науки та специфіку студентських наукових праць у різні періоди існування Харківського університету.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та додаткового матеріалу.

РОЗДІЛ 1.

ЗАРОДЖЕННЯ ПРАКТИКИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ У ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

1.1. Витоки студентської наукової творчості у першій половині ХІХ ст.

Зацікавленість студентів до науково-дослідної роботи, самостійної творчості стало проявлятися вже з перших років існування університету. Перші студентські роботи були опубліковані в 1809-1810 рр. у журналі «Періодичні твори про успіхи народної освіти», що видавався Міністерством народної освіти. У 1811 р. побачила світ збірка студентських робіт під назвою «Твори вихованців війська Донського в Імператорському Харківському університеті». Видавцями при цьому виступили самі студенти. У 1817 р. зі схвалення словесного відділення «на казенний рахунок» було видано твори студентів та вільних слухачів. І такі приклади можна продовжити. Але це були здебільшого літературні твори, лише в небагатьох з них можна виявити елементи наукового аналізу [101, С. 144].

Літературний напрямок характеризував діяльність і перших студентських організацій. Очевидно, перші гуртки мали вигляд неформальних об'єднань. Так відомо, що «І. І. Срезневський та його чотири товариші з пансіону, вступивши на етико-політичний факультет, згуртувалися в тісний гурток і стали підтримувати один одного і в любові до літератури, і в прагненні вивчати Україну». У спогадах Ф.К. Неслуховського знаходимо деякі подробиці про цей гурток: «В кінці Конторської вулиці стояв у дворі один будинок, у ньому займали досить велику квартиру молоді люди, які готувалися до іспиту на ступінь магістрів. Ця квартира була відома всім – навіть рознощикам та візникам під назвою «магістерської». Багато молодих людей, які закінчували

університет, залишалися у Харкові з метою продовжити заняття; одні давали уроки, інші жили власним коштом. Таким чином утворилися кілька гуртків із магістрів. Найбільший і видатний включав таких осіб: Срезневського, Рославського, Метлинського, Костомарова та ін. Перші три вже були магістрами і займали кафедри в університеті [...]. Тут можна було зустріти колишніх студентів університету, які перебували вже на службі у Харкові у різних відомствах, а також і прямо студентів різних курсів та факультетів» [77, С. 14].

Проте вже 1819 р. виникло «Товариство любителів вітчизняної словесності», яке мало офіційний статус і проводило щотижневі засідання у будинку казеннокоштных студентів. Головою товариства був студент Склабовський, керівниками – професор російської історії Г.П. Успенський та професор філософії А.І. Дудрович. Товариство видало збірку праць своїх членів, проте незабаром припинило існування [68, С. 7].

Втім, відомо, що наприкінці 1825 р. студенти університету через того ж Склабовського, який на той час став уже аспірантом, подали ректору прохання, в якому клопотали про затвердження студентського «Товариства аматорів наук, філософський факультет складових». Опікун Є.В. Карнеєв, розглянувши проект статуту цього товариства, прийшов до думки, що його потрібно назвати «Студентське співтовариство Товариства наук при Харківському університеті», щоб підпорядкувати «безпосередньому керівництву та спостереженню» зазначеного товариства. Опікун вважав за необхідне присутність одного чи двох членів товариства на засіданнях «співтовариства», вказував, що допускати до засідання можна лише «достойніших», що більш заможні члени «співтовариства» повинні надавати йому посильну грошову допомогу для збирання бібліотеки та ін. не приєднувати, а зобов'язати його щомісяця повідомляти про перебіг своїх занять [101, С. 144].

Правила студентського співтовариства були загалом такі. Воно складалося на підставі § 9 університетського статуту 1804 р., що передбачав освіту при університеті вчених товариств для заняття словесністю та досвідченими науками. Мотиви для його виникнення були сформульовані так: «Кандидати та студенти університету будуть удосконалюватися в словесності у вигляді дружнього неупередженого розбору як власних, так і чужих творів; суспільство це, познайомивши членів один з одним і показавши їх одну спільну мету, може скоріше розкрити їх здібності, порушити змагання у справі набуття більш ґрунтовних знань у вітчизняній мові, заохотити до вчених занять і задоволень, які вони доставляють, привчити віддавати перевагу їх звичайним світським. стомлюючим почуття і тим, хто залишає в душі порожнечу, воно може доставити студентам особливу честь і приємне схвалення освічених і благодумних людей, які звикли з сердечним задоволенням дивитися на загальну користь батьківщини і віддавати перевагу її приватним вигодам [68, С. 8].

Товариство має намір найкращі та найбільш опрацьовані за стародавніми та найновішими зразками твори своїх членів друкувати в журналі, що видається університетом, а з множенням їхнього числа і окремими книгами. Виручка від продажу цих видань, а також і всі суми, що залишаються за покриттям необхідних витрат по суспільству, визначаються на допомогу таких учнів повітових училищ та гімназій та студентів, які за недостатності стану відрізнятимуться обдаруваннями, успіхами, поведінкою та схильністю до наук, особливості до російської словесності та давніх мов» [77, С. 15].

Товариство повинно було перебувати під безпосереднім веденням і покровительством опікуна округу і могло обирати ще особливих своїх піклувальників з осіб, які сприяли його добробуту та користі. Опікуни отримували виписки з журналів товариства, а щорічні звіти, понад те, подавалися через ректора піклувальнику округу, який повідомляв про них

міністру народної освіти. Члени поділялися на дійсних, почесних, співробітників, кореспондентів та благодійників. Дійсні члени обиралися зі студентів, кандидатів і магістрів, які перебували у відомстві університету, так і вибули з нього. З умовою, щоб вони любили російську словесність і хотіли сприяти завданням суспільства. Ад'юнкти університету, за бажанням своїм, підтвердженим згодою товариства, могли отримати звання його дійсних членів. Обрання проводилося за пропозицією одного з членів, який мав надати оригінальний чи перекладний твір кандидата або взагалі докази його знань у вітчизняній словесності; відомі начальству своїми обдаруваннями, успіхами в науках та благонравством могли прийматися і без цього посвідчення. Кожен дійсний член повинен був щомісяця представити принаймні один прозовий чи віршований твір. Особа, яка не представила протягом місяця жодного твору і не повідомила про свої заняття або не з'явилася без поважної причини протягом місяця на засідання товариства, виключалося з членів його [68, С. 9].

Почесні члени не несли жодних особливих обов'язків у суспільстві, а могли надавати йому користь своїми порадами, пожертвуваннями та творами. До членів-співробітників могли вступати студенти, які не бажали приймати на себе обов'язків дійсних членів або не могли задовольнити пред'явленим до них вимогам, а також вихованці гімназій та шляхетних пансіонів; передбачалося, що увага суспільства до талантів молоді, що розвиваються, порушить у них особливу старанність до вітчизняної словесності і відкриє шлях до подальшого вдосконалення для користі по батькові. Члени-співробітники могли переходити до категорії дійсних членів. До членів-кореспондентів могли обиратися вчителі гімназій та повітових училищ харківського навчального округу [77, С. 16].

Головний їхній обов'язок мав полягати у надсиланні своїх і чужих праць історичного, статистичного та економічного характеру, що стосуються України та взагалі губерній, що входять до складу Харківського навчального

округу, крім того, вони дбали про поширення видань товариства та залучення до нього благодійників. Члени-благодійники брали на себе обов'язок робити пожертвування книгами та грошима, оскільки без такої матеріальної допомоги, як відомо, жодне вчене товариство не може мати тривалого та міцного існування. Розмір пожертв не визначався [101, С. 145].

Любов до освіти, говорилося в проєкті, і шляхетне бажання надавати необхідну допомогу тим, хто його має, повинні визначати міру благодієння, і тому будь-яка жертва прийматиметься з вдячністю; імена благодійників будуть вноситися в особливу книгу для збереження про них пам'яті та при виданні праць товариства будуть надруковані з позначенням їхньої жертвування; потім через опікуна округу про це доводитиметься до відома міністра [68, С. 10].

Голова обирався з більшості голосів із дійсних членів товариства і затверджувався за поданням ректора опікуном округу. Крім того, для більшого успіху у своїй діяльності, суспільство обирало ще кількох директорів з членів, які найбільш досягли успіху в будь-якій галузі наук або мов. Директори повинні були керувати молодосвідченими членами та співробітниками у виборі тем для творів та кращому викладі матеріалу. Крім того, товариство обирало тимчасового голову та секретаря. Скарбник приймав грошові суми, вів касову книгу і давав суспільству про них щомісячні звіти: кожне півріччя суспільство ревізувало скарбника через спеціальних ревізорів. Бібліотекарю доручалася бібліотека, яка мала складатися частиною шляхом жертвувань, частиною купівлі книг та періодичних видань, які передбачали вести докладний реєстр. Бібліотекою могли скористатися всі члени товариства. Листування суспільство мало право вести за допомогою університету [77, С. 18].

Головне завдання товариства повинно було полягати в критичному розборі та виданні оригінальних і перекладних творів, що належать до

витонченої словесності та словесних наук, а частиною та до інших галузей знань за умови, щоб вони були написані чистою, зрозумілою та приємною мовою, оскільки особлива увага суспільство хотіло звертати на склад; першому плані стояли твори російських письменників і особливо поетів. Засідань мало бути щонайменше чотири на місяць, крім вакаційного часу, переважно у святкові та недільні дні. Порядок для розбору творів передбачався такий: спершу автор чи перекладач повільно і виразно читає свою роботу, щоб кожен міг помітити або записати неправильності або неясності змісту або викладу; потім усі почергово подають у скромній та пристойній формі докази їх; нарешті, голова збирає голоси, причому для отримання більшості потрібно 2/3 їх. виправивши твір згідно зробленим у товаристві зауважень, автор повертає його секретареві. У разі накопичення великої кількості робіт їх розглядає особливий комітет із голови, директорів та секретаря, який повідомляє про свої висновки товариству [68, С. 10].

Під час засідань повинна була бути дотримана найсуворіша пристойність і скромність, і тому забороняються розмови про справи, що не відносяться до товариства, спекотні суперечки, а особливо образливі слова, образливі вирази та глузування, що стосуються особистості автора. За виконанням цього правила повинен спостерігати голова, який має право, у разі потреби, закрити засідання; які порушили це правило, після триразового нагадування, виключалися зі складу членів. Один чи два рази на півріччя має бути урочисте засідання, на яке запрошуються і сторонні шанувальники освіти [77, С. 18].

У 1930-х років XIX ст. науково-літературна діяльність студентів ще більш активізується, набуває організованого характеру. З ініціативи піклувальників навчальних округів та університетського керівництва регламентується процес науково-літературних занять, написання та подання студентських робіт. Статутом 1835 р. було встановлено правила заохочення найкращих студентських робіт. Дуже показовим у цьому плані є циркуляр опікуна

Харківського навчального округу Ю.А. Головкина про проведення регулярних «вчених розмов студентів із професорами» (1835 р.). Предметом таких «розмов», на думку опікуна, могли бути «науки, що викладаються в університеті, читання кращих авторів, розбір та критика творів тощо». Передбачалося такі зустрічі проводити після занять у зручній для студентів та викладачів час. Багато з викладачів, у тому числі й історики (Гулак-Артемівський, Лунін) стали проводити такі зустрічі. Втім, далеко не все у цих засіданнях подобалось їхнім організаторам [68, С. 11].

Той же П. П. Гулак-Артемівський в 1838 р. повідомляв ректору про те, що він «кожну майже суботу мав зі своїми слухачами репетиції, які мали також форму вчених співбесід, з тією відмінністю, що в них професор надавав собі право входити з ними в спірні судження про пройдені частини науки, не даючи ще цього права їм взаємно між собою, щоб уникнути шуму і безладу, зазвичай неминучих у таких дебатах, в яких проявляється більше поривів, ніж досвідченості та знання справи». Однак це не означало, що професура відкинула необхідність таких «розмов» та наукових занять загалом. Вже будучи на посаді ректора, П.П. Гулак-Артемівський «у видах заохочення студентів до вчено-літературних занять» запропонував Раді видати за рахунок університету найкращі зі студентських творів та кандидатських робіт, виявляючи готовність у разі потреби використовувати для цього додаткові кошти, які він отримує з ректорської посади. У 1843 р. міністр дозволив видавати «відмінні зі студентських творів щорічно, після закінчення навчального року особливою книжкою під назвою: «Досліди студентів Імператорського Харківського університету у вітчизняній мові та словесності». Цензуру при цьому було покладено на факультети, а «загальний розгляд» творів на спеціальний комітет, до складу якого увійшли професори Гулак-Артемівський (голова), Гордеєнко, Метлінський, Платонов, Соколов,

Срезневський, Якимов. У 1846 р. студентська збірка вийшла друком [77, С. 19].

Один з найважливіших недоліків освітньої системи тогочасного, публічного виховання полягав у перенавантаженні розуму молодих людей не зовсім потрібними знаннями. Цей недолік помічений Гулаком-Артемовським у самому університеті [101, С. 146].

На думку вченого, університет як вища освітня установа передбачав вищу сферу не одного вчення, а й форм його. Форми університетського вчення повинні відрізнитись від форми будь-якої іншої освіти характером найтіснішого поєднання душі наставника з душею його слухача. До цього благотворного поєднання привертають їх певним чином і гідність місця, що їх з'єднує і сама природа: перше передбачає важливість і широкість предмета, що на ньому викладається; друга передбачає слухача, щодо розвитку його віку та розумових здібностей стоїть вже більш менш у рівень важливістю предмета його вчення [68, С. 12].

Форми університетської – лекційної співбесіди зі слухачами щодо внутрішньої гідності, відрізняючись від гімназичних планів, розміром, духом і точками зору, щодо зовнішнього виконання стоять в одній категорії з гімназичними: та ж безмовно-напружена увага слухача протягом трьох або чотирьох років. Так звані репетиції, за всієї їх необхідності, як засобу ознайомлення професора зі студентами, змінюючи форму стосунків його до слухачів, будь-коли можуть замінити користь іншого, кращого способу цих відносин, т. е. прямого співбесіди наставника з його слухачами [101, С. 148].

Що стосується університетських іспитів, то, укладені в тісних межах часу для всіх факультетів, вони ніколи не допустять іншого способу оцінки обдарувань, крім мнемонічного: більш менш щаслива пам'ять, більш менш присутності духу і швидкості у відповідях, завжди або майже завжди бувають достатні до визначення ступеня успіхів молодої людини, до вирішення, так би

мовити, її майбутньої долі, без відношення до її розумових здібностей. Якщо до цього додати ще поняття про специфічний побут взагалі нашої університетської молоді, залишеної на власний навчальний і вчений свавілля, поза університетськими аудиторіями, молоді, яка мало читає, ще менше роздумує і спонукається до роздумів, то й дивуватися нема чому, що більша її частина тільки з настанням часу іспитів квапливо приймається за книги, записки і зошити і, приймаючись, за них квапливо, без запасу власних суджень про пройдені в курсі предмети вчення, природно затверджує їх одного ремісничого, так би мовити, вичинки пам'яті [68, С. 13].

В усунення таких недоліків, на які вказав Гулак-Артемовський лише натяком, вельми бажано було, щоб і професори і взагалі університетські викладачі заснували, кожен по своєму предмету, безпосередні взаємні співбесіди з їхніми слухачами, незалежно від перебігу їхніх лекцій. Така установа за пропонованим мною способом виконання, не забираючи багато часу звичайних занять викладачів, послужила б, з одного боку, благородною їжею для їхньої педагогічної запопадливості, з іншого – принесла б їм новий випадок довести готовність поділитися багатством своїх відомостей та досвідченості з юнаком, довіреним їхнього керівництва. Відповідно до цього було запропоновано Раді визначити ці заняття у чотирьох площинах:

- 1) за місцем, в якому згадані співбесіди мають відбуватися;
- 2) за часом, коли і у скільки вони повинні відбуватися;
- 3) за змістом;
- 4) за способом виконання їх [68, С. 14].

1) За місцем. Різна кількість слухачів у різних викладачів та на різних факультетах не завжди може допустити можливість приватної установи співбесід вдома у кожного з них. Є кафедри, якими кількість відвідувачів лекцій простягається від 50 до 100 і більше осіб. Поєднання їх вдома, в одну і ту ж годину, було б пов'язане з великою незручністю і навіть зовсім

неможливе. До того ж Гулак-Артемівський вважав, що самий публіцитет вчених співбесід надасть їм вигляду більшої важливості, більшого одухотворення та змагання, ніж домашня приватність. Тому нехай рада призначить у самому університеті кількість аудиторій за кількістю факультетів. Таким чином, щоб заняття їх для співбесід не заважало заняття їх для звичайного викладання лекцій, так само, щоб і самі співбесіди по різних кафедрах одним не були на заваді.

2) За часом. За нинішнього числа годин викладання лекцій в університеті достатньо буде, якщо кожен із викладачів, протягом навчального місяця, становитиме зі своїми слухачами не більше двох співбесід, з яких кожне триватиме не понад дві години. З приведенням у дію нового університетського статуту, при восьмигодинному щотижневому викладанні лекцій можна буде, при потребі, збільшити час вчених співбесід ще двома годинами на час самих лекцій.

3) За змістом. Два роду вчених матерій можуть скласти предмет співбесіди університетського наставника з його слухачами: одна – пряма, запозичена з пройденої науки або відділу її в попередніх лекціях, розвиток яких має у співбесіді перетворитися на коротку форму викладу, доказів, заперечень та спростування; інша – непряма, прямо не відноситься до предмета викладання, але має з ним спорідненість або близьке ставлення; такі, наприклад, деякі окремі трактати та твори, критика та рецензії, ідеї яких більш здатні осяяти науку викладача новим світлом. Ні в першому, однак, ні в другому випадках немає потреби суворо дотримуватися систематичної послідовності відділів науки у співрозмовницьких засіданнях; та й саме обмежена кількість цих останніх унеможлиблює таку послідовність. Досить буде вже й того, якщо предмет співбесіди буде хоча б знайомий співрозмовникам; вибір його для тієї чи іншої співбесіди може цілком залежати від викладача, з тим, однак, щоб молоді співрозмовники заздальгідь,

від одного засідання до іншого, були передовані предмет майбутньої розмови, із зазначенням по ній вчених посібників і посібників.

4) За способом виконання. Успіх вченого підприємства, пропонованого мною розуму та досвідченості викладачів, цілком залежатиме від двоякого способу його виконання: внутрішнього і зовнішнього. Під ім'ям внутрішнього незалежно від мистецтва самого викладу предмета, вищий ступінь того полум'яного завзяття, яким має надихатися всяке добре і особливо подібне підприємство; бо, якщо десь, то це в починаннях подібного роду ніяка вченість, ніяка геніальність не в змозі замінити сили участі серця. Під ім'ям зовнішнього розумію я форми та порядок, за якими мають відбуватися дії співрозмовників. Форми ці та порядок такі. У призначений заздалегідь годину викладач застає своїх співрозмовників у відомій аудиторії [68, С. 15].

На самому початку він, у більшому чи меншому обсязі, судячи з потреби, затверджує головне становище (thesis), що має скласти предмет співбесіди. Слідом за тим належить слухачам з такими питаннями, вирішення яких дає розвитку цієї ідеї розмовну форму. Але оскільки одночасна бесіда, особливо при численності співрозмовників, могла б спричинити шум і безлад, то для відрази цієї незручності наставник звертається з питанням прямо до одного зі співрозмовників і чекає від нього відповіді, надаючи, втім, і іншим право вирішити питання раніше його, якщо вони можуть це зробити. Само собою зрозуміло, що порядок питань повинен бути спрямовуємо так, щоб вирішення їх, спростовуючим або захисним способом, розвиваючи дане положення в систематичній послідовності, призводило, нарешті, до рішучої розв'язки або результату, сума якого становила б суму будь-яких важливих істин у науковому відношенні. Вирішення питань, незалежно від способу їх пропозиції, хоча б і софістичного, може бути допущене двоє: словесне чи письмове, про те, щоб обсяг останнього знаходився відповідно до даним для співбесіди часом; будь-яке письмове рішення заданої у співрозмовництві теми,

яке виходить, за обсягом своєму, межі цього часу, призначається до подачі наставнику поза університетської аудиторії [68, С. 16].

У 40-ті роки в XIX ст. науково-літературні заняття студентів здебільшого полягали у написанні дослідницьких та літературних робіт. У 1842-43 навчальному році одному лише А.Л. Метлінському було подано 172 студентські роботи. З ініціативи помічника піклувальника Н.А. Цертельова для читання кращих із цих праць були влаштовані літературні вечори (по два на місяць). У 1851/52 уч. році історико-філологічний факультет із дозволу піклувальника влаштував особливі факультетські засідання, де читалися найкращі студентські твори. З січня по травень 1852 р. відбулося 5 таких засідань [77, С. 24].

Період із середини 50-х-70-ті XIX ст. характеризується переходом від переважно літературної до переважно наукової творчості, визнанням як на університетському, так і на міністерському рівнях недостатності лише лекційних занять. В університетах посилюється практична підготовка студентів, спостерігається частіше використання елементів наукового дослідження в навчальному процесі. Запроваджується обов'язкова подача творів з усіх предметів факультетського курсу. Статутом 1863 р. було заборонено будь-які студентські корпорації, проте 28 червня 1869 р. було підписано циркуляр Міністерства народної освіти про посилення наукових занять студентів. Як і попередній період, перше місце у своїй ставилися «письмові роботи» студентів. На своїх засіданнях 6 вересня та 19 жовтня 1871 р. рада історико-філологічного факультету розробила та прийняла правила для таких робіт. Згідно з цими правилами студенти щорічно повинні були представляти письмові роботи на теми, що їм задаються. Роботи ці мали проводитися за вказівками викладачів і розбиратися на лекціях. І хоча міністерство кілька разів робило спроби урізноманітнити та активізувати наукову роботу студентів, історико-філологічний факультет не схильний був

до цього, вважаючи, що «студенти обтяжені лекціями... а весь час поза лекціями необхідно поглинається у студентів складанням записок» [68, С. 17].

Потрібно сказати, що загалом професори Харківського університету на початку 70-х років вважали, що «зосередження діяльності студентів на розробці наукових питань у тій чи іншій галузі знань нерідко, як у цьому переконує досвід, може шкодити успіхам їхньої загальної факультетської освіти, захоплювати їх у вузьку однобічність до шкоди, нічим згодом не винагородженої, для їхньої майбутньої наукової діяльності» . Проте позиції про результати наукових занять студентів почали включатися до щорічних звітів університетів [77, С. 24].

Цікаво зазначити, що у конкурсах наукових творів, що проводяться факультетом, на так звані «медальні теми» ми зустрічаємо імена майбутніх великих учених – викладачів університету. Так було в 1874-75 навчальному році золоту медаль за роботу «Історичний нарис християнської демонології» отримав М.Ф. Сумцов, у 1879 р. такої ж медалі було удостоєно працю В.П. Бузескула [77, С. 25].

Із запровадженням Статуту 1884 р. система написання студентами історико-філологічного факультету робіт з усіх предметів відходить у минуле. Проте водночас посилюється акцент на практичних заняттях. У цей період деякі студенти починають брати участь у діяльності загальноросійських та регіональних наукових товариств. У середовищі професури, та й самого студентства, у цей час формується розуміння необхідності створення студентських наукових об'єднань. Власне, зміна ставлення професури до наукової роботи студентів помітна вже наприкінці 70-х років XIX ст. Так, у «Укладенні Ради Харківського університету про правила для студентів та про інструкцію для інспекції» (1879 р.) у розділі «приватні збори» вказувалося, що «даючи науковцям, літературним та мистецьким заняттям... слід було б надати проректору дозволяти студентам складати гуртки». Що ж до власне

студентських гуртків, то в цей час вони являли собою нелегальні або напівлегальні науково-літературні об'єднання, де читалися реферати про народні рухи та революції, дебатувалися питання моралі тощо. Певною мірою це були, так би мовити, гуртки самоосвіти» [68, С. 18].

Студентська науково-дослідна робота зародилась й почала розвиватись у Харківському університеті фактично із початку створення закладу. Із часом, об'єднані спільною метою студенти почали організовувати різного роду гуртки для інтенсифікації своєї наукової роботи. Уже із 30 рр. увагу на студентську творчість почали звертати викладачі й керівництво закладу. Це дало початок до можливостей публікації студентських робіт й налагодження системи різного роду стимулів за плідну наукову діяльність. Надалі це призвело до того, що випускники Харківського університету стали провідними науковцями своєї епохи.

1.2. Студентські історичні студії наприкінці XIX – початку XX ст.

Наприкінці XIX-початку XX ст. уряд не тільки дозволив відкриття студентських наукових гуртків, а й прагнув активізувати студентський науковий процес. Ці заходи уряду, особливо в радянській історіографії, характеризувались як вимушені, з метою «не допустити розширення та поглиблення руху молоді, що навчається», «роз'єднати студентство». Безумовно, про це свідчать документи, уряд, стурбований масовими студентськими виступами та активною участю студентства у революційному та національно-визвольному русі, практично на всі явища університетського життя дивився крізь призму можливих заворушень. І все ж, на наш погляд, навряд чи виправданим є прагнення виявити практично у будь-якій формі студентських об'єднань опозиційність правлячому режиму [77, С. 24].

Зазначена стурбованість уряду, що знайшла відображення у джерелах, та загальні методологічні установки зумовили певну гіпертрофованість у радянській історіографії такого явища як опозиційність (а тим більше

революційність) студентства. Пошлемося на спогади В.І. Вернадського про студентське життя 70-80-х років XIX ст. Володимир Іванович, зокрема, писав: «Ці нелегальні організації у величезній, переважній більшості були чужі політиці. Вона проникала в них. Іноді, під впливом зовнішнього пригнічення» [101, С. 148].

Проте, повертаючись до кінця XIX – поч. XX ст., безумовно, можна погодитися з тим твердженням, що зазначені заходи уряду були спробою задовольнити помірні академічні вимоги, реакцію на широкий студентський рух за корпоративні права. Втім, на наш погляд, не можна скидати з рахунків і дію внутрішньо наукових закономірностей, тих тенденцій, що виявились у розвитку університетської освіти. Іншими словами, у створенні студентських наукових організацій потрібно бачити не лише ініціативу правлячих кіл, спрямовану на відволікання молоді від революційної боротьби, як це повсюдно вказується у літературі, а й втілення устремлінь як студентства, так і професури. Здається, як з політичних міркувань 1911 р. Рада міністрів постановила у зв'язку з неодноразовими заворушеннями не допускати у вищих навчальних закладах громадських і приватних студентських зборів, крім тих, які мають науковий характер. Але процес студентського самоврядування було уже не спинити [68, С. 18].

Студентська наука ставала невід'ємним елементом університетського життя.

1. Студенти-стипендіати повинні представляти свої письмові роботи викладачам з належності предметів наприкінці кожного півріччя, і при цьому не пізніше 10 грудня та 1 квітня. Інші ж студенти можуть переносити свої письмові роботи з одного півріччя до іншого, проте, щоб до кінця навчального року кожен з них подав не менше двох письмових робіт.

2. Втім, може бути представлена студентом і одна письмова робота протягом усього навчального року, якщо сам викладач, з огляду на її гідність, визнає її достатньою.

3. Призначення тем для письмових робіт студентів залежить від викладача.

4. Гідність письмових робіт, а також невиконання їх приймаються до уваги при оцінці відповідей студентів на піврічних та річних випробуваннях.

5. Зазначені письмові роботи не виключають інших, до того ж письмових практичних вправ, особливо з основних предметів спеціальних курсів; останні вправи також будуть братися до уваги при оцінці відповідей студентів на піврічних та річних випробуваннях [77, С. 25].

Наприкінці століття історія студентської науки позначена циркуляром Міністерства від 21 липня 1899 р. і «Тимчасовими правилами організації студентських установ» (22 грудня 1901 р.), дозволяли створення студентських наукових гуртків. Зокрема, в циркулярі було записано: «для встановлення бажаного спілкування між студентами та педагогічним складом вищих навчальних закладів, я знаходжу корисним заклад, під неодмінним відповідальним керівництвом професорів, наукових та літературних студентських гуртків, у засіданнях яких могли б читатися та обговорюватися студентські реферати з наукових та літературних питань» [68, С. 19].

Урядове повідомлення від 25 травня цього року вказує на роз'єднаність студентів між собою, з професорами та навчальним начальством як на одну з найголовніших причин, що сприяють виникненню та розповсюдженню студентських заворушень.

Керуючись цією вказівкою, скликана під моїм головуванням у червні поточного року Нарада піклувальників навчальних округів та начальників вищих навчальних закладів піддала всебічному обговоренню питання про встановлення бажаного спілкування між студентами, професорами та

навчальним начальством. Взявши до висновку, до яких прийшла Нарада, я зупиняюся на наступних заходах [77, С. 27].

1) Спілкування між студентами та професорами природним чином може і має відбуватися на ґрунті навчальних потреб. Сприяючи правильному розвитку та освіті молодих людей і підтримуючи у викладачах енергію та живий інтерес до їхньої важкої та відповідальної справи, таке спілкування полегшує водночас і вирішення практичних питань, що викликаються навчальними потребами, як-от, наприклад, видання лекцій, вибори та пріоритети того чи іншого. іншого підручника чи навчального посібника, розподіл практичних занять, складання розкладу іспитів тощо. Воно, крім того, без ускладнень та різких проявів усуває різноманітні непорозуміння, що виникають у ході навчального життя. При близьких і добрих стосунках між студентами та педагогічним складом навчального закладу всі такі питання та непорозуміння вирішуються безпосередніми поясненнями професора зі своєю аудиторією або, у відповідних випадках, навчального начальства (ректора, директора, декана, інспектора або його помічника) з окремим курсом або заінтересованою групою студентів, причому будь-яка регламентація цих природних взаємних відносин є зайвою [77, С. 28].

Визнаючи за вказаними підставами важливе значення тісному спілкуванню професорів і студентів на ґрунті навчальних занять, що покровительствує чинними статутами та заснованими на них правилами вищих навчальних закладів, я визнаю необхідним, щоб навчальний посібник цих закладів сприяв усіма залежать від нього способами розвитку та зміцнення такого. Одним із кращих способів для досягнення бажаної мети я вважаю широку організацію практичних занять, наскільки дозволяють існуючі умови [68, С. 20].

Практичні заняття і до теперішнього часу були обов'язковими для всіх студентів по суті викладених ними галузей знання, то тут необхідно лише

звернути увагу на можливе розширення та правильну постановку названих занять та на те, щоб кожен учень взяв у них діяльну участь.

2) Далі, для встановлення бажаного спілкування між студентами та педагогічним складом вищого навчального закладу, я знаходжу корисним заклад, під неодмінним відповідальним керівництвом професорів, наукових та літературних студентських гуртків, у засіданнях яких могли б читатись та обговорювати студентські реферати з наукових та літературних питань. Так само я визнаю допустимим під відповідальністю обраного навчальним начальством керівника, заснування студентських хорів та оркестрів для тих молодих людей, які цікавляться співом та музикою. Засновуючи студентські гуртки, хори та оркестри, необхідно, однак, дати їм такий пристрій, який би забезпечував досягнення їх безпосередніх цілей і не допускав їх вироджуватися в організації, не терпимі в навчальних закладах. З цією метою, між іншим, чисельний склад припущених студентських товариств має бути суворо міркований з можливістю для кожного члена брати активну та серйозну участь у діяльності свого гуртка, причому вибір умілих та твердих керівників, які могли б вдихнути життя в ці товариства та утримати їх у необхідних межах, повинен становити предмет особливої турботливості навчального начальства. Зважаючи на очікувану користь від пристрою зазначених студентських товариств, деяка частина спеціальних засобів навчальних закладів могла б бути приділена на їх підтримку.

3) Нарешті, найбільш доцільний захід для встановлення бажаного спілкування студентів між собою, з професорами та навчальним начальством я бачу у влаштуванні правильно поставлених студентських гуртожитків. Позбавляючи молодих людей, що залишають свої сім'ї, від турбот про квартиру та стіл і убезпечуючи їх від шкідливих впливів та спокус чужого міста, ці гуртожитки, за належної їх організації, дають нам деякий простір для взаємного зближення навчального начальства, вчених та учнів та представляє

найкраще для наукових занять, особливо, якщо керівництво цими заняттями беруть він викладачі. На влаштування студентських гуртожитків уряду на увазі відпустити великі суми...

Щодо курсових чи інших студентських організацій, з виборними представниками, депутатами чи старостами, то, дотримуючись вказівок досвіду та в повній згоді з висновками названої вище наради, я визнаю їх не лише зайвими, а й шкідливими для спокійного перебігу академічного життя, що становить необхідні умови успішного перебігу навчальних занять[68, С. 22].

Реагуючи на цей припис, історико-філологічний факультет Харківського університету, «взявши до уваги заяву студентів декану та професорам» на засіданні 7 жовтня 1899 р., схвалив складений спеціальною комісією з викладачів факультету проект «Статут студентського науково-літературного гуртка». Розглянувши проект, піклувальник Харківського навчального округу запропонував доповнити статут двома пунктами:

«1) засідання призначаються керівником і відбуваються завжди у його присутності та 2) гурток може бути закритий розпорядженням піклувальника навчального округу».

Статут гуртка під назвою «Правила для студентського при історико-філологічному факультеті Імператорського Харківського університету гуртка для занять з історії російської та західноєвропейської літератури було затверджено міністром народної освіти М.П. Боголеповим 22 січня 1900 р. «тимчасово, аж до вказівок досвіду». При цьому з проекту статуту було виключено або змінено деякі пункти, які роблять засідання більш відкритими та демократичними. Надалі подібні прохання до міністерства прийшли з Казанського, Юріївського, Новоросійського, Томського університетів. При цьому статут Харківського науково-літературного гуртка став основою для типового статуту, який рекомендувався іншим університетам. Метою гуртка

декларувалося «розвиток у студентах наукової самодіяльності та розширення їх науково-літературних інтересів», керівником гуртка був один із професорів, який призначався за поданням декана піклувальником [68, С. 23].

Основні нормативні положення статуту гуртка були наступними:

1. Мета науково-літературного гуртка становить розвиток у студентській науковій самодіяльності, піднесення та розширення їх науково-літературних інтересів та зближення студентів між собою та з професорами на ґрунті цих інтересів.

2. Заняття гуртка полягають у читанні членами його рефератів з предметів історико-філологічних наук та критичному обговоренні цих рефератів, а також у спільній співбесіді на попередньо намічені теми в галузі зазначених наук.

3. На чолі гуртка стоїть відповідальний керівник з числа викладачів історико-філологічного факультету, який призначається піклувальником навчального округу за поданням факультету.

4. Справжніми членами гуртка можуть бути лише студенти історико-філологічного факультету, які бажають вступити до членів гуртка повинні зробити заяву відповідальному керівнику. Колишні члени гуртка, після закінчення курсу до університету, мають право бути гостями на засіданнях гуртка. За рекомендацією двох членів та з дозволу керівника можуть бути присутні на засіданнях та студенти інших факультетів.

5. У заняттях гуртка на його засіданнях ведуться протоколи одним із членів за призначенням керівника.

6. Реферати, які мають наукове значення, можуть друкуватись у Записках Університету. У міру накопичення повідомлень останні можуть друкуватись у вигляді спеціальних збірок з належного дозволу університетського начальства [68, С. 27].

Засідання гуртка оголошувалися закритими. Його діяльність полягала у читанні рефератів та його обговоренні, у «спільних співбесідах на попередньо

схвалені керівником теми». До складу гуртка могли входити, з дозволу керівника, лише студенти університету, кількість яких мала перевищувати 50 людина. Крім того, у засіданнях могли брати участь професори і, знову ж таки, за дозволом керівника, приват-доценти та залишені при університеті дії приготування до професорського звання. Статут вказував на можливість публікації рефератів, що мають наукове значення як у «Записках» університету, так і у вигляді окремих збірників [77, С. 30].

Щодо форми студентських наукових організацій початку ХХ ст. утвердилася думка, що вони створювалися за єдиною всім навчальних закладів міністерства народної освіти схемою, діяльність яких жорстко регламентувалася. Очевидно, що діяльність студентського наукового гуртка і в минулому, і сьогодні будується на основі кількох цілком певних принципів. Очевидно також і те, що в умовах частих студентських заворушень міністерство прагнуло не допустити використання наукових гуртків у революційних цілях. Однак аналіз джерел переконує, що далеко не всі з приписів виконувались, що з моменту виникнення студентські наукові гуртки починали жити своїм життям. Так, із газет можна дізнатися про те, що на засідання гуртків приходили не лише його члени, а й гості. «Чернетка професора М.Г. Халанського про встановлення порядку засідань у науково-літературному гуртку, про бібліотеку гуртка, про членські внески та ін.» свідчить про ініціативи, що виходили від керівника гуртка [68, С. 29].

У грудні 1900 р. надійшов лист до міністерства з проханням заснувати у Харківському університеті «гурт для занять державними науками», «богословсько-філософський гурток». 30 листопада 1901 р. – з проханням заснувати «гурт дія занять психологією художньої творчості». Подібні прохання від Київського та Новоросійського університетів були пізніше [101, С. 151].

Однак, незважаючи на те, що правіша даючи студентському науковому гуртку історико-філологічного факультету (нехай і в зміненому вигляді) було затверджено, гурток розпочав свою діяльність лише восени 1901 р. [77, С. 34].

25 листопада (8 грудня) 1901 р. в ауд. № 1 Імператорського Харківського університету відбулися перші урочисті збори учасників науково-літературного гуртка за історико-філологічного факультету. Крім студентів на засіданні були присутні 16 викладачів, у тому числі професори В. П. Бузескул, П.М. Буцинський, М.С. Дрінов, В.Ф. Левізький, Н.Ф. Сумцов, М.Г. Халанський, Г. В. Шульц. Відкрив засідання керівник гуртка професор М.Г. Халанський, який запропонував обрати почесним головою зборів проф. Н.Ф. Сумцова. У своїй вітальній промові, побажавши успіхів у роботі, Микола Федорович сказав, що його особливо тішить початок роботи гуртка, оскільки це є здійсненням його давніх бажань, особливо дорогих його серцю, за які він постійно ратував. Після цього виступив декан факультету проф. В.П. Бузескул, який вказав на необхідність самостійної роботи молодих дослідників, на користь взаємодії їхніх сил з досвідченістю керівників та також побажав успіхів роботі гуртка. Надалі за пропозицією проф. Сумцова гурток одноголосно обрав замість нього науковим головою засідання проф. М.С. Дрінова. Потім розпочалася робоча частина зборів. М.Г. Халанський зробив коротке повідомлення про погляди А.А. Потебні, викладених у його листі з-за кордону ще у студентські роки [68, С. 27].

Після закінчення повідомлення на пропозицію доповідача присутні вшанували пам'ять видатного вченого, десять років з моменту смерті якого виконувалося через кілька днів. Після цього студент Веретенников прочитав реферат на тему «Пам'яті В. І. Даля». Доповідь викликала жваву дискусію щодо поглядів Даля на кріпацтво. В обговоренні взяли участь професори Дрінов, Бузежуч, Халанський, Сумцов, Левізький, Буцинжій, викладачі Вязигін та Устинов, а також студенти. Пам'ять про У.І. Даля, на пропозицію

проф. Дрінова, також вшанували підняттям. Після цього за пізнім часом засідання було оголошено закритим [77, С. 35].

Надалі засідання Гуртка організовувались в невизначені терміни, у міру представлення кимось доповіді, іноді через дуже значні проміжки часу. Такий порядок не цілком відповідав завданням гуртка та потребам його учасників. Реферати писались протягом цілих місяців, що за необхідності займатися предметами курсу не кожному доступно. Тим часом, потреба в живому обміні думок може бути задовольняється і без особливих домашніх робіт шляхом встановлення у певні терміни співбесід з тих питань, які можуть цікавити членів гуртка та бути зручним матеріалом для обговорення [101, С. 152].

У зв'язку із встановленням певних зборів є питання про бажаність ведення особливих «Записок (гуртка)», які служили б живим відображенням діяльності Гуртка і водночас причастили членів до свідомої науково-літературної роботи. Ведення записок може бути доручено декільком особам, але участь у ньому братимуть, звичайно, всі охочі [68, С. 29].

Молода бібліотека гуртка чекала збагачення та деякого впорядкування. Гурток отримував кілька журналів, список яких необхідно мати при книгах, щоб позбавити тих, хто користується бібліотекою, від необхідності ритися і робити безлад у шафі. Цей список можна занести до спеціальної книги, в якій зобов'язали розписуватися в отриманні книг додому. Недбалість у веденні записів дала вже той результат, що деякі книги гуртка загубилися.

Щодо збільшення бібліотеки можна сказати побажання придбання творів російської літератури, у якій відчувається потреба. З журналів видається дуже цікавим мати «Київську старовину», яка для нас, харківців, є особливо цінною як присвячена огляду історико-літературного життя Півдня Росії [77, С. 38].

Науково-літературний Гурток при Харківському університеті в своєму засіданні 8 грудня 1904 р. ухвалив висловити за допомогою своєю глибоку подяку Редакціям наступних газет і журналів, які безкоштовно висилають

Кружку свої видання: «Нового Часу», «Новини», «Південь» , «Харківського Листка», «Ниви» тощо.

Чимале значення у розвитку діяльності Кружка надавали встановленню членського внеску, хоча б найменшого. При введенні певного внеску члени дивилися на Гурток, як на щось ближче, створене і підтримуване, так би мовити, коштом кожного окремого члена. Цей невеликий внесок пов'язував учасників з гуртком та його інтересами. Звичайно, практичне значення внесків буде невеликим, але не можна не бачити в них деякого морального впливу на кожного з нас. Внесок можна визначити в 1 рубль в семестр, що навряд чи з'явиться обтяжливим, хоча і в цьому випадку можна виробити відомі умови, що усувають незручності внесків для деяких із членів [101, С. 153].

У січні 1904 р. виповнювалося 100 років життя харківської Alma mater, але урочисте святкування вікового ювілею було відкладено до вересня. Це дало змогу знайти способи найбільш відповідної ознаки рідкісної події. Гурток як установа, що притулилася під гостинним крилом Університету, мала проявити свою участь у святкуванні. Такою участю, могла б бути поява видання особливої збірки, присвяченої Імператорському Харківському університету. У цю збірку можна було б помістити Короткий історичний нарис Університету, обстеження його сучасного стану, суспільства, гуртки та багато іншого [77, С. 39].

Така збірка, художньо і недорого видана, могла б послужити чудовим подарунком Гуртка Університету в день його вікової річниці. Поширення ж такого збірника можна вважати забезпеченим як серед студентів та колишніх вихованців Університету, так і взагалі серед усіх, хто цікавиться. Якщо від продажу видання залишиться надлишок, то його можна звернути або на потреби гуртка, або на користь товариства допомоги нужденним.

Що стосується витрат, пов'язаних із виданням збірки, то такі можуть бути покладені на рахунок Факультету або Університету. Гурток збирався 27 січня,

11 березня, 26 вересня, 20 жовтня, 1 грудня 1902 р. і ще кілька разів, менш регулярно, в 1903-1905 рр.. Для того щоб можна було судити про спрямованість роботи гуртка, назвемо теми рефератів, з якими виступали на його засіданнях студенти: «Виклад статті французького критика Вогюе про М. Горького» (Федоровський), «Дослідження Путивля XVI та XVII століття» (Роздольський). «Погляд Добролюбова в розвитку російської літератури», «Пам'яті Радищева» (Зубковський), «З приводу передмови графа Л.М. Толстого» і «Епоха древньої тиранії у Греції» (Ширяєв), «Чи є історія лише еволюція» (Лезін) , «Короткий нарис розвитку історії літератури як науки» та «Психологічний метод Тена» (Федоров), «До питання можливості впливу школи на малоросійські думи» (Пустовойтов). Згідно зі списком прізвищ, що зберігся в архіві, у засіданнях гуртка у 1901-1903 роках. брало участь 55 студентів [68, С. 29].

Порівняно з іншими студентськими гуртками науково-літературний діяв досить успішно. Проте все ж таки його існування було відносно нетривалим, а дещо з наміченого так і не було втілено в життя. Втім, за деякий час науково-літературний гурток на історико-філологічному факультеті відродився. Принаймні у спогадах Н.Д. Айзентштока повідомляється, що він брав участь восени 1916 р. у засіданнях «історико-літературного гуртка, який нещодавно організував під керівництвом А.І. Білецького при університеті» . Вказується, що три-чотири рази на місяць проходили засідання, на яких читалися та обговорювалися доповіді, або ті чи інші наукові роботи, але більшість часу «займали бесіди та суперечки у зв'язку з прочитаним» [77, С. 40].

Таким чином, студентська наукова робота, яка зародилася в Харківському університеті вже в перші роки його існування, протягом наступних ста років змінювала свої форми, але ніколи не припинялася. Нові покоління студентів продовжували традицію, водночас вносячи свій внесок у історію студентської науки.

РОЗДІЛ 2.

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В РАДЯНСЬКУ ЕПОХУ

2.1. Формування організаційних засад студентського наукового товариства у 20-40 рр. ХХ ст.

З 1914 р. Харківський університет, як і вся країна, вступив у фазу тривалої економічної кризи та політичної нестабільності. У 1920 р. його (як і інші університети України) було ліквідовано, а на його основі створено заклад кардинально іншого типу. На зміну університету прийшла Академія теоретичних знань. Однак через відсутність чіткого профілю, поганий стан навчальної роботи та дисципліни, важкого матеріального становища Академія «страждань», як називали її самі студенти, у 1921 р., була реорганізована до Харківського інституту народної освіти (ХІНО) – вnz педагогічного профілю, що проіснував до середини 1930 р. У 1930 р. ХІНО було реорганізовано (на його основі створено 4 самостійні інститути). Донедавна в монографіях, присвячених історії університету, про студентську науку в ХІНО практично нічого не йшлося [68, С. 30].

Справді, важке матеріальне становище і різке зміна соціального складу студентства, викликане проведеною політикою пролетаризації, негативно позначилася на студентській науці. Однак не варто повністю абсолютизувати ці негативні моменти, адже талановиті студенти все одно були, і умови дії їх розвитку, безсумнівно створювалися. Так, вже в перші роки існування при ХІНО було організовано культурний відділ, до обов'язків якого входила організація культурно-освітньої та гурткової роботи. Особливо енергійно у перші роки працювали гуртки марксистів, атеїстичний, літературно-мистецький. Пізніше почали з'являтися педагогічні гуртки різного напрямку. Так було на 1925/26 нч. м. припадало вже 22 гуртки, які охоплювали 540

студентів. Серед них 6 – професійних, 7 – українознавства, 9 – художньо-педагогічних. Ці гуртки відвідували 55-60 % студентів [68, С. 31].

Для покращення культурно-масової роботи рішенням комітету профкому від 7 лютого 1924 р. було створено клуб «Червоний учитель», під керівництвом якого було передано і гуртки. Керувала роботою клубу виборча президія з 13 осіб, головою якого став аспірант І.Н. Буланкін (в майбутньому ректор університету), а заступником і головою культкомісії студент С.М. Королівський (пізніше професор історичного факультету) Починаючи з 1921 р., студентам ХІНО читали курс краєзнавства, який був обов'язковим елементом у викладанні історичних дисциплін. Особливо посилилися заняття краєзнавством після проведення у м. Харків у 1925 р. I Всеукраїнської краєзнавчої конференції, причому розвивалися як теоретичний, так і методико-практичний напрями [101, С. 158].

За рішенням президії наукового комітету Укрголовпрофосвіти від 19 серпня 1924 р. було створено Студентське бюро краєзнавства, за наукову роботу якого відповідала науково-дослідна кафедра історії української культури. Оскільки курси призначалися для підготовки викладачів шкіл, при них організовувалися автономні науково-дослідні кафедри для підготовки наукових кадрів. Ці кафедри неодноразово зазнавали процесу реорганізації, проте вже на початок 1926 р. за ХІНО сформувалося 17 кафедр (дві з них – історичного профілю), які незмінно функціонували до їхнього перетворення на науково-дослідні інститути [68, С. 30].

Незважаючи на автономність кафедр, наука була тісно пов'язана із вищою школою. І в Харківському університеті було створено непогані умови для розвитку талановитих студентів. З метою підготовки наукових кадрів при кафедрах організовувалась аспірантура, а для студентів, які хотіли в майбутньому туди вступати, - семінари закритого типу, які мали підвищити якість знання кандидатів у аспіранти. Як ми бачимо, організація студентської

науки в ХІНО також мала місце, що ще раз підтверджує тезу про спадкоємність, тісний зв'язок та добрі університетські традиції гурткової роботи та студентської науки взагалі [101, С. 161].

Яскравим прикладом розвитку студентської науки в ХІНО можуть бути імена його випускників, які досягли чималих успіхів на «історичній ниві». Це – П.П. Гудзенко (доктор історичних наук з 1966 р., автор праць з археографії ін.), В.Я. Дашкевич (етнограф, член-кореспондент АН УРСР з 1945 р.), А.П. Ковалевський (історик, етнограф, арабіст, доктор історичних наук з 1958 р., заслужений діяч науки УРСР з 1965 р.), О.Я. Кіктєв (український історик-медієвіст), С.М. Королівський (доктор історичних наук з 1969 р., лауреат Державної премії УРСР 1969 р.) та ін. [68, С. 33].

У вересні 1933 р. вийшла постанова ЦВК СРСР «Про навчальні програми та режим у вищій школі та технікумах», де, крім усього іншого, ЦВК передбачала «зміцнити існуючі університети, як навчальні заклади, які готують висококваліфікованих фахівців з громадських дисциплін, а також педагогів, і розгорнути університети в тих республіках (Україна та інші), в яких їх немає». На виконання зазначеної постанови РНК УРСР 10 березня та 21 червня 1933 р. виніс постанови «Про організацію в Україні державних університетів», «Про мережу та контингент університетів УРСР», «Про матеріально-технічну базу університетів» [101, С. 162].

На їх основі в Україні було відновлено Київський, Харківський, Одеський та Дніпропетровський університети. Величезні темпи зростання промислового виробництва, бурхлива індустріалізація викликали гостру необхідність у компетентних висококваліфікованих фахівцях. Тому від початку університету надавався характер як навчального, а й наукового центру: так, університету було передано 8 науково-дослідних інститутів, надано право видавати літературу тощо. Вже навесні 1938 р. у м. Київ відбулася перша республіканська конференція молодих учених, у якій брали участь і 4 студенти

Харківського університету. Підбиваючи підсумки конференції, Народний комісаріат освіти УРСР видав указ «Про підсумки конференції молодих вчених України та підготовку молодих вчених», де акцент наголошується на приділенні більшої уваги науковій роботі студентів, а головне – на її координації та плануванні, на спрямованості наукової тематики. Так, ще на початку 30-х років у відроджених Київському та Харківському університетах стали проходити т. зв. «Вчені сесії», які збирали викладачів та аспірантів та приурочувалися до ювілейних дат [68, С. 34].

Проте їхнє проведення не стало систематичним і з часом припинилося. Потрібно сказати, що й самі студенти в цей час виявляли величезне прагнення та інтерес як до навчальної, так і до наукової діяльності. Так, у відродженому університеті при деяких кафедрах (зокрема, на хімічному факультеті) почали працювати студентські гуртки, а з квітня 1934 р. на хімічному факультеті почав виходити студентський «Науковий бюлетень», який став першим друкованим виданням відновленого університету університету. Журнал ставив за мету ув'язати новітні досягнення теорії та практики з програмами університетського курсу. У цьому бюлетені містилися нотатки про новітню літературу, а також статті та повідомлення про результати експериментальних досліджень. На той час було розгорнуто гурткова робота і інших факультетах університету [101, С. 162].

У таких умовах виникла необхідність створення єдиного координаційного центру, яким і стало Студентське наукове товариство, створене у вересні 1936 р. і таким чином одним з перших СНТ в СРСР. Першим головою та організатором СНТ став студент хімічного факультету, згодом професор кафедри органічної хімії – Б. М. Красовицький. У своїх спогадах він пише про перші кроки СНТ. У вересні 1936 р. був прийнятий і статут товариства, згідно з яким у його члени приймалися студенти, які брали активну участь у роботі гуртків. На кожному факультеті було засновано

секцію товариства. На чолі товариства стояла президія, до якої, крім голови та секретаря, входили голови секцій та наукові керівники товариства [101, С. 163].

Першими науковими керівниками було обрано проф. Н. П. Барабашов, А. В. Нагорний. Є. С. Хотинський (який також зіграв велику роль у створенні СНТ). Крім того, кожна секція товариства мала також свого керівника. Вже в перші місяці існування товариства було зачитано 58 доповідей, організовано 9 екскурсій на підприємства міста та музеї. Особливо урочисто проходила перша студентська наукова конференція, присвячена 225-річчю від дня народження М.В. Ломоносова, що відбулася в грудні 1936 р. Представником кожного факультету було зачитано за доповіддю, в яких доповідачі спробували висвітлити внесок вченого в фізику, хімію, математику, астрономію, мовознавство, географію, історію. Про роботу СНТ стало відомо далеко за межами університету. У вищій школі І.І. Межлаук і секретар ЦК ВЛКСМ В.Ф. Пікіна студентам запропонували виступити на Пленумі ЦК Союзу вищої школи та наукових установ, що проходив у Москві, де ініціатива ентузіастів була схвалена, і СНТ стали створюватися і в інших вузах СРСР. Як бачимо саме у Харкові було створена перше наукове студентське товариство, яке об'єднало молодих студентів спраглих до вивчення минулого [68, С. 33].

Ось як описує у своїх спогадах цю зустріч професор Б.М. Красовицький: «Прийом відбувся у новозбудованій будівлі РНК СРСР (напроти готелю «Москва») на 10 поверсі о 10 годині вечора... Іван Іванович тепло нас вітав. Адже Харківський університет був і його alma mater, де навчалися три брати Міжлауків – відомі партійні та державні діячі 20-30-х років... Розмови тривали понад годину. Мені теж довелося виступати та розповідати про СНТ, яке дуже зацікавило Міжлаука та Пікіну. Вони побажали нам успіху і пригостили величезними та дуже гарними яблуками, які на той час узимку були великою рідкістю. А потім фотографувалися разом із нами. Незабаром ми довідалися,

що ні Міжлаука, ні Пікіної на своїх місцях уже немає. А де вони невідомо. Ішов 1937 рік – рік масових репресій...» [101, С. 164].

Група відмінників – студентів Харківського університету, активістів СНТ у Раднаркомі СРСР на прийомі у Голови Комітету у справах вищої школи І.І. Межлаука та Секретаря ЦК ВЛКСМ – В. Ф. Пікіної 1937 рік з перших місяців існування студентське наукове товариство розгорнуло активну організаційну діяльність: створювалися нові гуртки; налагоджувалась спільна, синхронна робота з відділеннями СНТ; проводились екскурсії; читалися та обговорювалися доповіді на гуртках, найкращі з яких друкувалися у факультетських «Вчених записках» (що виходили з 1936 р.) [101, С. 164].

Значна частина гуртківців вступила тоді до аспірантури, багато хто захистив кандидатські, докторські дисертації, а деякі стали академіками. Це - В.Я. Білик, С.Я. Брауде, П.М. Бугай, І.Ф. Бурмістров, Ф. Деркач, І.М. Євтушенко, Д.С. Казарновський, Н.К. Колесник, Г.П. Купта, В.М. Лук'янович, І.М. Любарський, Л.С. Палатник, А.В. Погорелов, І.Г. Полоцький, Л.М. П'ятигорський, І.К. Рибалка, Б.Г. Сидоренко, А. Слюсарєв, І.Н. Францевич, Г.А. Чорнуха, Н.Н. Шевченко, І. Ясногородський та багато інших – всі вони вихованці СНТ 30-х років [68, С. 35].

У 1937 р. в університеті зростала кількість студентів, батьки яких були оголошені «ворогами народу», створювалася атмосфера підозрілості та страху. Не залишили поза увагою і СНТ. За словами Б.М. Красовицького, це кинуло тінь на роботу всього СНТ. Був звільнений від обов'язків голова Ради СНТ (Б.М. Красовицький) та багато інших, тоді ж було визнано недоцільним існування великої кількості гуртків і, починаючи з 1938 р., їх число в університеті було скорочено. Але життя тривало, і СНТ багато ще встигло зробити до літа 1941 р., зокрема: було проведено сім конференцій; була налагоджена робота з усіма відділеннями товариства; гуртками тепер керували найкращі професори та доценти, тоді як раніше аспіранти; проводились

екскурсії; споряджалися експедиції; публікувалися найкращі доповіді; студентів відправляли у наукові відрядження та нагороджували туристичними путівками [101, С. 164].

Історичний факультет та його кафедри неодноразово реорганізовувалися, проте, незважаючи на труднощі, до 1941 р. факультет став одним із провідних в університеті. Колектив співробітників у 40 осіб розподілявся між 3 кафедрами:

1. Стародавню історію та археологію (завідувач С.А. Семенов-Зусер);
2. Історії середніх віків та нового часу (Н.М. Пакуль);
3. Історії СРСР та України (І. Д. Бойко) [47, С. 111].

Історична секція СНТ лише протягом 1939/40 нч. р. організувала виробничі екскурсії в Есхар, Данилівку, Люботин, Ольвію. У липні 1940 р., у зв'язку зі 135-річним університетом, було засновано ювілейну стипендію ім. А.М. Горького, стипендіатами якої стали і студенти історичного факультету М. Козел та І. Лещинський. З січня 1940 р. було також засновано стипендію ім. 60-річчя Сталіна. Напередодні Другої світової війни до структури СНТ входило 44 студентські наукові гуртки, які охоплювали до 20 % всього складу студентів денного відділення. У першій половині 1940/41 роках гуртки провели 117 засідань, на яких було зачитано 137 студентських доповідей, майже на кожному факультеті пройшла студентська конференція, студенти отримали відрядження до Москви та Ленінграду [68, С. 36].

У червні 1941 року розпочалася війна. З наближенням воєнних дій до Харкова університет було евакуйовано у м. Кзил-Орда, а у лютому 1942 р. було об'єднано з Київським університетом до Об'єднаного Українського державного університету. Слід зазначити, що навіть у таких важких умовах студенти продовжували займатися науковою роботою, зокрема, функціонували гуртки з фізики, астрономії, хімії, мінералогії, географії та

літературна студія на філологічному факультеті. На інших факультетах гуртки перебували у стадії організації [47, С. 111].

Характерною особливістю наукової роботи студентів на той час було те, що вона була спрямована на вирішення практичних питань. Наприклад, студенти історичного факультету виступали з пропагандистськими лекціями, де закликали дати відсіч ворогові, вивчали події на фронтах тощо. У травні 1944 р. університет було реєвакуйовано. Цими подіями ми закінчуємо перший період у житті СНТ, період творчого пошуку та першого досвіду. Головне для цього періоду було те, що суспільство оформилося організаційно і заявило про себе в повному обсязі, адже навіть у важкі воєнні роки студенти продовжували свій творчий шлях у науці [68, С. 38].

2.2. Студентська історична наука у післявоєнний час (40-50 рр.)

Починаючи з 1944/45 навч. р. в університеті розгорнули свою діяльність 19 студентських гуртків. У тому ж році на всіх факультетах було проведено студентську конференцію з доповіді Сталіна «Про 27-у річницю Великої жовтневої революції на тему «Вчення марксизму-ленінізму про мораль». Безумовно, ідеологічний прес у цей час був дуже відчутним, і все ж таки звести тільки до цього студентську наукову роботу було б неправильно. Так було в 1945/46 нч. р. на історичному факультеті, крім сталінського гуртка при кафедрі марксизму-ленінізму, успішно працювали також гуртки з історії середньовіччя та давньої історії. У тому ж році на загальноуніверситетському конкурсі студентських наукових праць студенти-історики В. Пунський, М. Фомічова та А. Епштейн за роботу «Збройне повстання Харківського пролетаріату у 1905 р. та участь у ньому студентства» були удостоєні премії. Вже влітку 1945 р. під керівництвом С. А. Семенова-Зусера відбулася археологічна експедиція до району Старого Салтова, у якій брали участь і 19 студентів – членів гуртка з давньої історії. І все-таки у роботі всього СНТ, як

зазначено у звіті про науково-дослідну роботу ХДУ за 1946 р., спостерігалися такі недоліки:

«а) повільне розгойдування в організації роботи гуртків, у зв'язку з чим деякі гуртки розгорнули свою діяльність з великим запізненням;

б) відірваність тематики гуртків від науково-дослідної тематики кафедр та у зв'язку з цим деякі елементи школярства у тематиці гуртків;

в) надмірно велика роль професорсько-викладацького складу і внаслідок цього – недостатня активність студентів та слабка їхня участь у роботі гуртків;

г) труднощі з публікаціями найкращих робіт;

д) відсутність належної уваги до роботи гуртків із боку наукової частини університету, деканатів, кафедр» [68, С. 39].

Зазначені недоліки були враховані, і, починаючи з 1946/47 уч. р., взялися за організацію загальноуніверситетського СНТ та його керівних органів, забезпечення його статутним оформленням. З цього моменту починається справжня «боротьба» за прив'язування досліджуваної теми до теми, що розробляється. Були введені три грошові премії, які щороку присуджуються Радою університету за кращі студентські наукові роботи. Також було прийнято рішення про щорічне проведення студентських наукових конференцій [47, С. 111].

У другому семестрі 1945/46 нч. р. було розроблено статут організації, тепер суспільство отримало нову назву – Наукове студентське товариство (НСО), проте, незважаючи на те, що було обрано Ради НСО та голови Рад на факультетах, у загальноуніверситетському масштабі суспільство було відновлено лише у 1948 р., коли оформилася президія на чолі зі студентом IV курсу фізико-математичного факультету М. Кагановим [101, С. 165].

У першому семестрі 1946/47 н.р. НСО, що включало 8 відділень, 33 гуртки та 254 дійсних членів, приступило до роботи. Історичне відділення НСО на той час включало 5 студентських наукових гуртків і об'єднувало 27

дійсних членів: 1) гурток давньої й історії (керівники проф. С.А. Семенов-Зусер та доц. В.А. Гольденберг);

2) гурток основ марксизму-ленінізму (керівник – доц. А.Є. Немирова);

3) гурток історії середньовіччя (керівник – проф. Н.М. Пакуль);

4) гурток нової історії (керівник – доц. Р.С. Альпер);

5) гурток історії СРСР (керівник – доц. А. Г. Слюсарський) [68, С. 40].

Раду НСО факультету очолив студент В. Астахов. Вже у квітні 1947 р. відбулася перша післявоєнна загальноуніверситетська студентська наукова конференція, яка доїлася протягом 4 днів (з 13 по 16 квітня). Було надруковано програму конференції та видано тези доповідей. Ця конференція була присвячена 77-й річниці від дня народження Леніна і 30-й річниці Жовтневої революції. Слід зазначити, що всі наступні «квітневі» конференції, як правило, присвячувалися черговій річниці В.І. Леніна [101, С. 166].

Пленарне засідання) 1-й конференції відкрив ректор ХДУ, член-кореспондент АН УРСР, доктор біологічних наук, професор І.Н. Буланкін, потім було заслухано дві доповіді, в тому числі доповідь студентів III курсу історичного факультету Ю.Ю. Кондуфора, В.П. Шило та А.І. Епштейна «Харківська більшовицька група «Вперед» у 1905 р.» Їхню роботу було відзначено першою премією. Загалом на цю конференцію було висунуто 13 доповідей, які розподілялися між 6 секціями, у тому числі історико-економічною (керівник – кандидат наук наук, доцент В.А. Гольденберг). Студенти-історики представили на цю конференцію 4 доповіді:

1) В.І. Астахов, Г. М. Донський (II к.) «Джерела ідей Томаса Мора» ;

2) А.І. Виноградов, М. Д. Фіскес (III к.). «Микола Руднєв»;

3) Б. А. Шрамко (III к.) «Оборонні споруди античних міст Північного Причорномор'я»;

4) вже згадуваний вище доповідь Ю.Ю. Кондуфора, В. І. Шило та А. І. Епштейна.

Слід зазначити, що через 10 років, 1957 р. на квітневу конференцію було висунуто вже 327 доповідей. Однією з умов висування доповіді на конференцію була його первинна апробація на гуртку та рекомендація наукового керівника [68, С. 41].

Крім квітневих конференцій, на факультетах часто проходили тематичні конференції, присвячені якомусь ювілею, а також конференції теоретичної спрямованості. Традиційними стали міські конференції та огляди студентських наукових праць. Так, у квітні 1947 р. відбулася міська конференція, якій передували університетські [101, С. 165].

Потрібно сказати, що університет на цій конференції було представлено на досить високому рівні. Із 57 учасників, удостоєних премій, 28 – студенти Харківського університету, 4 із 6 перших премій журі також присудило університету. Серед перших премій історикам дісталось дві:

- 1) Ю.Ю. Кондуфор, В.І. Шило та А.І. Епштейн;
- 2) А.І. Виноградов, М.Д. Фіскес [68, С. 41].

У листопаді того ж року на факультеті відбулася студентська наукова конференція, присвячена здобуткам радянської історичної науки за 30 років. До цієї конференції було присвячено випуск бюлетеня про результати роботи гуртків, участь гуртківців в археологічних експедиціях. Було обіцяно, що до грудня цього року вийде другий номер журналу «Студент-історик», до якого увійдуть найкращі студентські роботи. Друга загальноуніверситетська конференція була проведена у грудні того ж року і присвячувалась успіхам радянської науки. На третю квітневу конференцію, що відбулася 1948 р., історики представили вже сім доповідей, дві з яких були зачитані на пленарному засіданні. Хотілося б відзначити, що інтерес студентів до пізнання, до науки, до досліджень у роки був величезний. Яскравим прикладом цього може бути студент історичного факультету Г.М. На третій

конференції ця доповідь від його імені зачитала його дружина, причому доповідь викликала найкращі відгуки та була удостоєна премії [101, С. 166].

У цьому році студент істфаку А. Епштейн став Сталінським стипендіатом. Тепер доктор історичних наук, професор А.І. Епштейн згадує: «Склад керівництва СНТ, так само як і учасників трьох повоєнних студентських конференцій університету, показовий ще й у тому відношенні, що даючи переважній більшості це був старт у науці, який потім вони блискуче продовжили» [68, С. 43].

На 3-й науковій конференції студентів харківських вузів робота студентів істфаку Ю. Кондуфора, А. Епштейна, В. Астахова «Бойовий шлях харківського комсомолу (з історії харківського комсомолу 1926-1949 рр.)», у вигляді монографії обсягом 15 друкованих аркушів) прийнята до друку. До 1950 р. в університеті існувало вже 69 гуртків, які охоплювали майже 1500 студентів.

Історична секція СНТ налічувала тоді у своїй структурі сім студентських гуртків:

- 1) гурток давньої історії;
- 2) гурток історії СРСР;
- 3) гурток нової історії;
- 4) гурток історії середньовіччя;
- 5) філософський гурток;
- 6) гурток марксизму-ленінізму;
- 7) археологічний гурток.

На особливу увагу заслуговує діяльність археологічного гуртка. Гурток мав 15 дійсних членів і проводив засідання 7-8 разів на семестр. З початку 50-х років гурток підтримував тісні дружні стосунки з гуртком історико-філологічного факультету Воронежського університету. Гуртківці листувалися, запрошували один одного в гості на конференції. Іноді гурток проводив

спільні засідання з гуртками історії СРСР та давньої історії, де, крім доповідей, організовували тематичні виставки з гарними добірками ілюстрацій, рекомендованими списками літератури тощо [101, С. 312].

Керував роботою гуртка вихованець СНТ 40-х років канд. іст. наук Б.А. Шрамко, старостою гуртка на той час був студент В. Кадеєв, який був одним з його організаторів та учасників I Всесоюзної археологічної студентської конференції, що відбулася в Москві в 1954 р. Крім істориків, у роботі гуртка, починаючи з 1940 р. , брали участь хіміки та біологи. Особливо важливим був внесок хіміків, коли під керівництвом доц. І.У. Мартинченко та проф. Л.С. Палатника довелося освоювати методи спектрального аналізу. Крім усього іншого, гуртківці щорічно брали участь в археологічних експедиціях, де отримували нові матеріали для подальшої їх обробки та використання при написанні доповідей, курсових і дипломних робіт. Брали участь гуртківці і у створенні експозицій музею історії ХДУ [68, С. 44].

У 1951/52 н.р., окрім традиційної «квітневої» конференції, на всіх факультетах було проведено тематичні конференції. Зокрема, на історичному факультеті відбулася науково-методична конференція, присвячена дружбі російського та українського народів. У зв'язку з майбутнім ювілеєм 150-річчя університету посилювалося прагнення студентів до вивчення історії свого вишу, про що свідчать теми доповідей, заявлені на «квітневій» конференції, наприклад: «Внесок вчених Харківського університету у розвиток вітчизняної археологічної науки», «Історії сходознавства у Харківському університеті», «Револьюційний рух студентів м. Харкова у 1900-1901 рр.» та ін. Крім того, студенти-історики надавали посильну допомогу науковим колективам, які працюють над створенням історії університету та його окремих факультетів. Виконуючи рішення VII пленуму ЦК КПРС, який зобов'язав вищі навчальні заклади допомагати школам у розвитку творчої роботи, СНТ університету проводило певну шефську роботу. Основною формою шефської роботи була

робота у шкільних гуртках, організованих як у школах, так і при факультетах, читання лекцій, випуск стінгазети та фотовітрин, організація культпоходів та екскурсій [101, С. 315].

Члени СНТ регулярно працювали у 18 школах м. Харків, у палаці культури «Металіст», у дитячому будинку інвалідів. На VI огляді студентських наукових праць вузів м. Харкова, який відбувся у 1952 р., троє студентів історичного факультету було удостоєно грошових премій та похвальних грамот Міністерства вищої освіти СРСР. Це А.Є. Кучер («Наростання революційного робітничого руху в м. Харкові (лютий-серпень 1905 р.)»), Г.І. Чернявський («З історії молодіжного руху в Болгарії (до створення єдиної молодіжної організації)»), Р.М. Ентов («Сучасні реакційні англо-американські історики народного господарства на службі паліїв війни») [101, С. 315].

У 1953 р. за наказом начальника Головного управління вищої освіти Міністерства культури СРСР (№847 від 5 листопада 1953 р.) грамотами були нагороджені студенти історичного факультету Т. І. Дерев'янкін, А.Є. Кучер, В. Л. Харитонов. У 1954 р. студенти Т. Дерев'янкін та В. Харитонов стали сталінськими стипендіатами [68, С. 45].

Весь 1954 р. відбувся під «прапором» святкування так званого «300-річчя возз'днання України з Росією». У лютому цього року на істфаці було проведено студентську конференцію з зазначеної вище теми, на якій було зачитано доповіді, які висвітлюють становище України напередодні Визвольної війни 1648-1654 рр., а також присвячені Богдану Хмельницькому, Переяславській Раді та іншим питанням. Ця конференція стала своєрідною «репетицією» квітневої конференції, на якій пленарне засідання та засідання на факультетах були відкриті доповідями, підготовленими студентами-істориками [101, С. 318].

У листопаді того ж року студенти історичного факультету провели «вечір дружби», на якому були присутні студенти з Китаю, Кореї, Румунії, Польщі, Чехословаччини та Болгарії. «Квітнева» конференція 1955 р., крім чергових роковин В. Леніна, була присвячена 150-річному ювілею харківської alma mater та 50-річчю 1-ї російської революції. СНТ університету підтримувало дружні відносини зі СНТ міст Москва, Київ, Тарту, тому представників цих міст на конференції було особливо багато [47, С. 113].

Наступна конференція 1956 р. була присвячена 20-річному ювілею СНТ. На відкритті конференції було заслухано доповідь першого голови СНТ, тепер уже кандидата хімічних наук, доцента Б. М. Красовицького «З історії СНТ Харківського університету». Найкращі активісти СНТ були нагороджені ювілейними грамотами обкому комсомолу [101, С. 319].

У зв'язку з наближенням 40-річчя Жовтневої революції у роботі історичного відділення СНТ найважливіша увага приділялася саме цій тематиці. На підсумковій «квітневій» конференції, присвяченій 87-м роковинам від дня народження В.І. Леніна та 40-річчю Жовтневої революції, історичний факультет був представлений 36 доповідями. За відмінну підготовку та проведення цієї конференції було оголошено подяку куратору СНТ, керівникам кращих гуртків, голові СНТ, а саме: Б.А. Шрамку, В.І. Астахову, Л.П. Калуцькому, С.І. Сидельникову, А.А. Протопопову, Н.К. Колеснику, О.Т. Прокопчуку, Ю.Г. Литвиненко; голові Президії СНТ – Ю.В. Шиловцеву; старості гуртка нової історії – Д. М. Мозговому [68, С. 46].

На той час відбулися деякі зміни у складі гуртків факультету, та їх як і залишалося 7:

- 1) історії СРСР (керівник – доц. У.М. Довгопол);
- 2) історії КПРС (керівник – доц. А.А. Протопопов);
- 3) філософії (керівник невідомий);
- 4) нової історії (керівник – доц. О.Т. Прокопчук);

- 5) історії середньовіччя (керівник – доц. Л.П. Калущка);
- 6) археології (керівник – доц. Б.А. Шрамко);
- 7) стародавньої історії (керівник – проф. К.Е. Гриневич).

У тому ж році студенти факультету брали участь у студентських наукових конференціях вишів міст Львова, Москви, Одеси. На XIII огляді студентських наукових праць ВНЗ Лівобережної України студенти-історики С.П. Литвиненка та О.П. Пугач були нагороджені преміями МНО УРСР. У світлі закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» робота СНТ була дещо перебудована. Тепер СНТ віддавалося значення як організації, яка відіграє виключно важливу роль у справі підготовки молодих кадрів. Значно посилилася участь студентів у госпдоговірних темах [68, С. 47].

Тематика студентських робіт тепер ще більше прив'язувалася до тематики кафедр. В останньому, звісно, можна назвати як негативні, і позитивні моменти. Негативним було те, що не завжди враховувалися інтереси самих студентів, а оберненим фактором виступала можливість конкретної та кваліфікованої консультації викладачів кафедри, які були фахівцями з тієї чи іншої проблеми [101, С. 322].

У 1966 р. на сторінках газет того часу на адресу СНТ звучить різка критика. Гурток звинувачують у тому, що їхня робота зводиться лише до проведення конференцій. Йдеться про відсутність бюлетеня та стенду СНТ, про відсутність нового статуту, емблеми тощо. . Одна із газет тоді зазначала, що серед студентів ходять розмови про те, що СНТ – це не та організація, на яку вони розраховували. Крім цього, наголошувалося на незручному розкладі, нестачі аудиторій, перевантаженості навчальними заняттями тощо. Робота не стимулювалася, конференції проходили у квітні, а про премії та нагороди дізнавалися у кращому випадку у жовтні, а вручали їх взагалі наступного року. Однією з причин непопулярності СНТ називалася масовість, зазначалося, що

застаріли форми СНТ, що гуртки відстали не за змістом, а формою, відстали через свою інфантильність. Для удосконалення роботи СНТ запропонувалося: налагодити навчальний графік, більше популяризувати роботу СНТ, створити автономну науково-дослідну організацію, призначити людину, яка б конкретно відповідала за роботу СНТ, тобто платного керівника, який би займався лише цією роботою [68, С. 48].

Підбиваючи коротко підсумки студентських історичних студій Харківського університету періоду післявоєнної відбудови, хотілося б відзначити його характерні риси. По-перше, це величезне прагнення науки і знань, яке було так властиво колишнім фронтовикам і яке так часто, на жаль, переростало в школярство (особливо на початку періоду). Можливо, саме для подолання цього негативного явища керівництво університету прагнуло висунути на перший план «науковість» суспільства (перейменування зі СНТ на НДО – науково-дослідну організацію). Але, мабуть, нова назва не прижилася, та й чи може змінитися результат перестановки доданків? По-друге, у цей час у студентській науці продовжувала проявляється ідеологізація, з'являються так звані «сталінські гуртки» та гуртки «наукового комунізму». По-третє, у цей період починаються справжня «боротьба», як заведено було говорити, за кількість доповідей на конференції, а кількість гуртків в університеті сягає сімдесяти. Однак, незважаючи на зазначені недоліки, багатьом студентам було дано старт у науці. Переважна більшість учасників лише трьох повоєнних конференцій захистила кандидатські, докторські дисертації, а деякі стали академіками. Це – Г. Артеменко, В. Астахов, В. Боянович, В. Виноградов, В. Віленкін, Л. Глузкін, М. Больберг, Г. Донський, В. Єзерський, М. Зельдович, А. Зав'ялов, М. Каганов, М. Карпінер, Ю. Кондуфор, П. Корж, Л. Литвиненко, Л. Ліфшиц, Ф. Луцька, Ю. Любич, М. Макеєнко, В. Марченко, В. Мосінцев, Є. Полянська, С. Проходський, І. Рибайш. І. Сухаревський, В. Федорець, М. Фомічова, В. Шахбазов, М. Швалб,

В. Шестопалов, Г. Шкляревський, Б. Шрамко, В. Шило, В. Епштейн та інші [68, С. 49].

2.3. Студентська наукова робота у час «застою» (середина 60 – початок 80 рр. ХХ ст.)

Друга половина 60-х років стала періодом подальших організаційних зусиль з розвитку студентської науки. У 1967 р. з'являється новий статут СНТ. Тепер робота здійснювалася під «діяльним» керівництвом комсомолу та Ради молодих вчених. Відповідно до постанови колегії МВО та ЦК ВЛКСМ від 12 травня 1966 р. «Про проведення Всесоюзного конкурсу студентських наукових праць з проблем суспільних наук, історії ВЛКСМ та міжнародного молодіжного руху», у 1967 р. було проведено I конкурс, присвячений 50-річчю Жовтневої революції. Конкурс складався із кількох етапів. На міжобласному турі, де істфак представляло 42 студенти, перші премії здобули студенти: М. Поставний, О. Венжега, М. Шатравка, В. Таранник, Л. Шевченко, Л. Решетніков, В. Мещеряков, Н. Усатова [101, С. 332].

У різні роки Всесоюзний конкурс присвячувався різним пам'ятним датам, наприклад, II-50-річчя ВЛКСМ та Радянської Армії (1968 р.), III-100-річчя від дня народження В. І. Леніна (1970 р.), IV-50-річчю освіти СРСР (1971/72 рр.) тощо. Проте з кожним роком конкурс приймав все більше і більше гіперболізованих форм, так, якщо в першому турі I Всесоюзного конкурсу брали участь 17 тис. студентів, то вже в першому турі IV конкурсу – близько 120 тис. студентів вузів республіки, тобто кожен третій студент [68, С. 50].

У липні 1973 р. на спільному засіданні колегії Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти (МВССО) та секретаріату ЦК ВЛКСМ України було ухвалено рішення, в яких відображалися нові тенденції у розвитку наукових досліджень студентів. Зокрема, чітко окреслилася структура республіканської Ради СНТ та керівництва науковими дослідженнями

студентів у республіці. Так, згідно з положенням, об'єднане республіканське СНТ очолив Раду з науково-дослідної роботи студентів (НДРС). Республіканська Рада з НДРС, у свою чергу, складалася з обласних та міських Рад, які керували роботою вузівських Рад з НДРС. З цією постановою нове положення про проведення республіканських конкурсів наукових праць студентів почало відповідати існуючому положенню про всесоюзні конкурси [101, С. 331].

У 1970 р. в Україні проходив I республіканський з'їзд студентів-активістів (від ХДУ був присутній студент М. Чекареєв), а у 1971 р. відбувся всесоюзний з'їзд, який був відкритий генеральним секретарем ЦК КПРС Л.І. Брежнєвим. Не стояв осторонь загальносоюзних процесів і Харківський університет. Так, згідно з рішенням XIV Всесоюзної археологічної студентської конференції (ВАСК) на базі ХДУ, 3-5 лютого 1969 р. проходила Перша Всеукраїнська археологічна конференція, організована членами гуртка археології та давньої історії [47, С. 114].

У роботі конференції брали участь студенти понад 10 вишів України. Крім пленарних засідань, працювало і 3 секції – первісної, античної та середньовічної археології, керували якими Б. А. Шрамко, В. І. Кадєєв та В.К. Міхеєв. Найкращі 13 доповідей були рекомендовані на пленарне засідання. Слід зазначити, що майже з моменту заснування в університеті студенти нагороджувалися іменними стипендіями. Не став винятком щодо цього і радянський період. Так, наприклад, у 1969 р. студенти отримували стипендії імені: М. В. Ломоносова, А. М. Горького, Т. Г. Шевченка, Л. М. Толстого, К. Маркса, В. І. Леніна [68, С. 52].

Довгий час студентами історичного факультету, членами СНТ Д.Т. та В.Ф. Чуріними під керівництвом доц. А. Є. Кучера велася робота з написання історії комсомольської організації університету. У 1969 р. до 50-річчя комсомолу за результатами цієї роботи було видано книгу «Нариси історії

комсомольської організації Харківського університету». Величезна компанія розгорнулася в університеті зі святкування 100-річчя від дня народження В. Леніна. Так, уже 1969 р. у Харківському університеті проходив фестиваль дружби університетів союзних республік, який включав у свою програму та проведення науково-теоретичної конференції «В.І. Ленін та молодь» [101, С. 334].

Загалом у цьому форумі брали участь представники 17 університетів СРСР, а також університету Мартіна Лютера у Галлі (НДР) та Познанського університету (ПНР). 100-річному ювілею від дня народження Леніна була присвячена і «квітнева» конференція 1970 р., у роботі якої також брали участь студенти з Польщі та НДР. Із 305 робіт, представлених студентством Харкова на міський огляд у 1970 р., 103 належали студентам Харківського університету, а 11 із них були відзначені дипломами I ступеня, у тому числі 7 робіт – студентів історичного факультету. Це роботи Т. Іваниченко, М. Гришинової, О. Колонтаєвського, О. Компанійця, Б. Носова, О. Хохлової, О. Чижова [47, С. 115].

У 1971 р. в університеті було створено Студентське науково-дослідне технічне бюро (СНІТБ). Головне завдання створення СНІТБ – розробка госпдоговірних тем та оплата праці студентів. У статті університетської багатотиражки, яка інформувала про його створення, зазначалося, що ця організація створюється як альтернатива СНТ, що СНТ вже давно не відповідає інтересам студентства і що може бути в майбутньому СНІТБ повністю замінить СНТ (проте нічого подібного, як ми знаємо, не сталося) . Цілий місяць (з 15 жовтня по 15 листопада) тривала компанія зі святкування 50-річчя утворення СРСР. Пленарне засідання конференції відкрив студент історичного факультету Г. Івах доповіддю «Всесвітньо-історичне значення освіти СРСР» [68, С. 53].

У листопаді 1974 р. на базі ХДУ проходив третій Всесоюзний семінар керівників молодіжних організацій вищих навчальних закладів. У семінарі брали участь гості з Москви, Берліна, Воронежа, університету Мартіна Лютера у Галлі, Вільнюського, Башкирського університетів, лише понад 100 осіб. Цього ж року 19 студентів історичного факультету були відзначені дипломами та отримали премії на міському огляді студентських наукових праць. На республіканському турі Всесоюзного конкурсу з природничих та громадських наук (листопад 1974 р.) одна робота була удостоєна II премії. Три доповіді було удостоєно почесних дипломів на регіональній археологічній студентській конференції у м. Дніпропетровськ. На всесоюзній конференції студентів-археологів (березень 1974 р.) доповіді студентів Ю. Буйнова та С. Сорочана були нагороджені дипломами I ступеня. За успіхи, досягнуті в організації науково-дослідної роботи студентів, 9 серпня 1974 р. історичний факультет був нагороджений Почесним дипломом Міністерства Освіти СРСР та ЦК ВЛКСМ. У 1975 р. на Всесоюзному конкурсі за найкращу організацію СНТ історичний факультет зайняв I місце [101, С. 341].

Хотів би звернути увагу на постійну реорганізацію студентських наукових гуртків. Так, якщо 1976 р. їх було 5, то 1978 р. їх стало вже 7. Це було пов'язано, серед іншого, зі зміною структури факультету. Заслуговує на увагу той факт, що гурток з вивчення історії УРСР виник лише 1959 р. (очолив доц. Н.К. Колесник). Крім того, значна кількість студентів брала участь у загальноуніверситетських гуртках з історії КПРС, філософії та наукового комунізму. Так, наприклад, у 1975 р. у цих гуртках працювало 68 студентів.

Студенти історичного факультету, як зазначалося, брали участь у багатьох регіональних, республіканських і всесоюзних конференціях. Так, у 1976 р. студенти-історики Л. Билкова, С. Ковальов, М. Козачек брали участь у роботі регіональної студентської конференції ВНЗ України та Молдови (м. Дніпропетровськ). Усі три доповіді були рекомендовані на участь у

Всесоюзній конференції і всі три були відзначені дипломами та грамотами [68, С. 54].

У 1977 р. студенти Дятлова, Некрасова, Сасая були учасниками республіканського конкурсу студентських наукових праць і всі були нагороджені дипломами Мінвузу УРСР та ЦК ВЛКСМУ. У 1979-1980 рр. студенти М. Дехнич, В. Кравченко, С. Страшнюк, О. Шмалько стали переможцями республіканського конкурсу студентських наукових праць та були нагороджені дипломами Мінвузу СРСР та ЦК ЛКСМУ. У 1981 р. на Всесоюзному конкурсі студентських робіт грамотою Мінвузу СРСР та ЦК ВЛКСМ було нагороджено студента С. Баєва. У тому року на республіканському конкурсі дипломами Мінвузу СРСР і ЦК ЛКСМУ були нагороджені студенти Г. Згурський, Т. Сарапкина, До. Таденев. У 1982 р. на Всесоюзному конкурсі дипломами I ступеня МВССО СРСР та ЦК ВЛКСМ було нагороджено студентів С. Дьячков, Т. Сарапкина. У 1985-1986 рр. Дипломами МВССО СРСР і ЦК ЛКСМУ були відзначені роботи студентів І. Говорухи, Є. Дякової, Пономарьова, Ю. Ролика, Д. Харітонова, Г. Цецхладзе. Цього ж року на ВАСК у МДУ перші місця посіли студенти В. Дем'яненко, О. Синельник, Г. Цецхладзе [101, С. 343].

Щорічно студенти історичного факультету брали участь у студентських наукових конференціях вищих навчальних закладів різних міст СРСР. Наприклад, лише за 3 роки (1981-1983) історики виступили з доповідями у Білгороді, Дніпропетровську (міжвузівська конференція з проблем історіографії історії СРСР), Донецьку, Казані (всесоюзна конференція з проблем античності), Києві, Ленінграді, Москві, Одесі, Севастополі, Ужгороді, Ярославлі та інших [47, С. 113].

Грамотами та дипломами нагороджувалися не лише студенти, а й викладачі: за керівництво студентською науковою роботою, за активну участь у роботі журі республіканських та всесоюзних студентських конференцій. Так,

наприклад, 1976 р. за роботу в журі ВАСК було нагороджено проф. Б.А. Шрамко, 1978 р. проф. Г.Н. Попов за активну участь у підготовці та проведенні VII Всесоюзного конкурсу студентських наукових робіт з громадських наук історії ВЛКСМ та міжнародного молодіжного руху було нагороджено почесною грамотою Мінвузу СРСР. Молоді викладачі та аспіранти факультету, колишні активні учасники СНТ, щорічно брали участь в університетському конкурсі молодих вчених ім. Героя СРСР К.Н. Курячого [68, С. 54].

У різні роки лауреатами премії були С.І. Берестнєв, С.М. Куденко, В.В. Лантух, В. Ф. Мещеряков, В. К. Міхєєв, В. В. Тимофєєв, А. А. Чувпіло та інші. Як зазначалося, крім традиційних загальноуніверситетських «квітневих» конференцій, присвячених В.І. Леніну, на факультеті щорічно проходили й інші студентські конференції. Так, у 1977 р. поряд з «квітневою» конференцією було проведено конференцію, присвячену 60-річчю Жовтневої революції, у 1979 р. конференцію, присвячену 325-річчю так званого «возз'єднання України з Росією» [101, С. 343].

У травні 1980 р. на базі історичного факультету проходила республіканська студентська конференція «Ленін та актуальні питання історії братньої співдружності радянського та болгарського народів», присвячена 110-річчю від дня народження Леніна, 35-й річниці соціалістичної революції в Болгарії та 1300-річчю Болгарської держави. Окрім харківських вузів, на конференції були представлені вузи міст Ворошиловграда, Донецька, Києва, Львова, Миколаєва, Одеси, Полтави, Чернігова, а також представники Росії та болгарські студенти. Одним із гостей конференції був консул Народної Республіки Болгарія в УРСР Петко Грозданов.

У тому ж році факультетом було проведено конференцію, присвячену 175-річному ювілею з дня заснування Харківського університету. У 1981 р. відбулися конференція, присвячена 600-річчю Куликівської битви, та

розширене засідання гуртка історії СРСР, присвячене 155-річчю повстання декабристів. «Квітнева» конференція цього року стала I туром Всесоюзної міжнародної конференції «Всесвітньо історичне значення XXVI з'їзду КПРС». У 1982 р. на факультеті проходила конференція, присвячена 80-річчю освіти СРСР, а в 1983 р. – конференція кафедр гуманітарних наук, присвячена 165-річчю від дня народження та 100-річчю від дня смерті К. Маркса. Слід зазначити, що, незважаючи на очевидну ідеологізованість та заангажованість, такі конференції традиційно поєднували студентів, які цікавилися не лише історією новітнього часу, а й давньою історією, медієвістикою, історією нового часу [68, С. 55].

У 1983 р. у грудні місяці вперше на факультеті проходила краєзнавча конференція, ініціаторами проведення якої стали викладачі кафедри історіографії, джерелознавства та археології Б.П. Зайцев та С.М. Куделко. Ще у травні цього року на спільному засіданні СНТ гуманітарних факультетів та університетської Президії СНТ було прийнято рішення зробити краєзнавчі конференції традиційними, а дія кращого вивчення історії рідного краю створити в університеті краєзнавчий пошуковий загін. Робота цього загону мала відбуватися під егідою університетського відділення Товариства охорони пам'яток історії та культури [101, С. 343].

Якщо перші дві краєзнавчі конференції проходили разом із геологами, географами і філологами, то третя конференція зібрала лише істориків. У 1985 р. на факультеті проходила V Всесоюзна конференція істориків-славистів «Народно-демократичні революції та розвиток слов'янських країн шляхом соціалізму». Крім маститих вчених у роботі конференції брали участь близько 60 молодих вчених – студентів та аспірантів. У лютому 1987 р. на факультеті відбулася регіональна археологічна конференція вузів України та Молдови «Соціально-економічний та культурний розвиток народів Східної Європи за археологічними даними» [68, С. 56].

Як зазначалося, студенти історичного факультету – учасники археологічних гуртків брали активну участь у археологічних експедиціях, які здійснювали дослідження стародавніх поселень і могильників на території Донецької, Кримської, Миколаївської, Сумської, Харківської та інших областей України; Білгородської та Курської областей Росії. Зокрема, вони брали активну участь у роботі археологічних експедицій під керівництвом проф. Б.А. Шрамко, які досліджували скіфські городища Вельське, Люботинське, Караванське, Слов'янсько-Донецьке, Хорошівське та інші пам'ятки давнини у басейнах рік Сіверського Дінця та Ворскли, в експедиціях під керівництвом проф. К.Е. Гриневича, проф. В.І. Кадеєва, доц. В.А. Латишевої, які проводили розкопки давньогрецьких міст Ольвії, Херсонеса, Маслін, під керівництвом доц. В.К. Міхеєва, доц. Ю.В. Буйнова, канд. іст. наук. С. І. Берестньова – від пам'яток бронзового віку до слов'янських пам'яток на території Харківської та сусідніх областей. Студентське наукове товариство, безперечно, відіграло і продовжує відігравати важливу роль у підготовці наукових кадрів. Яскравим прикладом у цьому плані може бути археологічний гурток факультету [47, С. 114].

Неодноразово нагороджувався різними грамотами та дипломами різного рівня гурток давньої історії та античної археології. У 1985 р. у гуртка з'явилася назва «Афіна» та емблема – давня монета із зображенням голови богині Афіни. У квітні 1987 р. почесною грамотою Харківського обкому ВЛКСМУ за активну роботу з організації науково-дослідної роботи студентів було нагороджено кафедру історії стародавнього світу та середньовіччя.

2.4. Науково-дослідна робота студентів-істориків у час «нового ідейного мислення» другої половини 80 рр. ХХ ст.

З останньої третини 80-х років ми виділяємо новий період життя СНТ. Однак, перш ніж приступити до характеристики чергового, четвертого періоду, коротко підіб'ємо підсумки третього періоду. Як зазначалося, 1967 р.

з'являється новий статут суспільства. Тепер робота СНТ мала відбуватися під «діяльним шефством» комсомолу та Ради молодих учених. Цей період також характеризується ідеологізацією та ще більшою масовістю (загальна кількість гуртків в університеті досягає цифри 90). У цей час особливо активно проводяться різноманітні конкурси, огляди, конференції (від місцевих до республіканських та всесоюзних). Для залучення студентів до науки розробляється ціла система як моральних, так і матеріальних заохочень (подяки, грамоти, дипломи; призи, премії, стипендії тощо). За всіх відомих недоліків це період найвищого розквіту студентської науки як на факультеті, так і в університеті в цілому. Студентство – найактивніший і мобільніший соціальний шар, який завжди найшвидше реагував і реагує на зміни, які відбуваються в суспільстві. Не став винятком і останній етап історії радянської держави, названий незабаром «перебудовою» [68, С. 57].

Історія свідчить, що переломні періоди завжди породжували різноманітні масові об'єднання. Так, ще на початку 80-х років в університеті почали виникати студентські політклуби. Хотілося б зазначити, що робота цих клубів була більшою мірою заформалізована і нагадувала продовження навчального процесу: «викладач читає лекцію, студенти – у кращому разі – запитують» (так зазначала університетська багатотиражка). Досить цікаво, що засідання таких клубів називали однією з форм наукової роботи. Виникнення таких клубів, створених за рішенням адміністрації, нагадує ситуацію, що складалася на початку 60-70-х років XIX ст. і на початку XX ст., коли Міністерство народної освіти з метою боротьби з «заворушеннями» заохочувало створення різноманітних клубів, гуртків та інших студентських об'єднань. Проте ситуація суттєво змінилася до кінця 80-х років. Це проявляється насамперед у тому, що студенти починають самі організовувати клуби та керувати ними [101, С. 347].

Досить показовою може бути в цьому відношенні політклуб історичного факультету, створений за ініціативою студентів ще у березні 1986 р. «Світ і молодь» – таку назву отримав новий клуб, який очолив студент Д. Харитонов. Незабаром у клубу з'явилися і свої рубрики: «Про музику і не тільки про неї», «Портрет крупним планом», «З історії розвитку», «Актуальний документ». Як зазначала тоді газета, «на засіданнях студенти активно відгукуватимуться на найважливіші урядові постанови, обговорюватимуть актуальні проблеми нової історії» тощо. Ось, наприклад, одна із тем засідань клубу: «Студенти США, Польщі, Югославії. Як вони?» [68, С. 58].

Величезною популярністю серед студентів на той час користувався і загальноуніверситетський політклуб «Резонанс», створений ще 1982 р. Існувала у клубу і своя емблема – палаючий смолоскип знань на розвороті відкритої книги. Дуже показовою є одна з тем, які розглядає клуб у 1987 р. «Як ви вважаєте: неформальні об'єднання сьогодні – це добре чи погано? У чому причина появи нових клубів за інтересами та різних хобі?. Чи не викликає поява неформальних об'єднань бюрократизація формальних?».

У травні 1988 р. загальноуніверситетською кафедрою історії КПРС було організовано «круглий стіл» з проблем історії, який зібрав багатьох студентів та викладачів. Надзвичайно масштабним і актуальним був спектр тем, що розглядаються на засіданні: «військовий комунізм», «НЕП», «причини появи культу особистості», «індустріалізація та колективізація», «причини невдач у Другій Світовій війні» тощо. Ці збори закінчилися тоді оплесками та прийняттям рішення зробити такі зустрічі традиційними, назвавши їх «Історична поінформованість та перебудова» [101, С. 411].

Однак університетська газета тоді зазначала: «Ми чули в їхніх [організаторів круглого столу] словах і гордість за славний шлях, пройдений Комуністичною партією, і біль за допущені перекручування, за відступ від ленінської концепції побудови соціалізму». Кінець 60-початок 80-х років у

житті студентської науки ознаменувалися прийняттям низки важливих урядових постанов, спрямованих на активізацію науково-дослідної роботи студентів, на постановку цієї роботи в ширшому масштабі, на поєднання наукової творчості молоді безпосередньо з навчальним процесом та виробництвом. Усе це знайшло свій відбиток у наступних законодавчих і нормативних актах. Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 3 вересня 1962 року «Про заходи щодо поліпшення підготовки фахівців та вдосконалення керівництва вищою та середньою спеціальною освітою в країні», Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 29 червня 1979 року «Про подальший розвиток вищої школи та підвищення якості підготовки фахівців», Постанова колегії Мінвузу СРСР, бюро ЦК ВЛКСМ та бюро РННТО «Про заходи щодо подальшого розвитку науково-дослідної роботи студентів» [68, С. 59].

Починаючи з останньої третини 80-х років, набагато активніше починають засуджувати масовість, відзначають втрату найкращих традицій університетської студентської науки. У цей час починають усвідомлювати, що в «переслідуванні за цифрою» було втрачено щось дуже важливе. Відкрито йшлося про те, що СНТ переживає не найкращі часи (але не найкращі часи переживала і держава). Робота багатьох гуртків заформалізувалась, науково-дослідна робота перетворилася на нудну обов'язкову процедуру, знизилася якість студентської наукової роботи, її стимулювання [101, С. 412].

У програмах студентських конференцій заявлялися тисячі доповідей (наприклад, 1987 р.- 2471 доповідь), проте їхні автори іноді навіть не знали про свою участь у конференції. Як правило, до програми включалися всі студентські реферати з гуманітарних наук, які студенти готували на заняттях протягом року. Першопричиною цих невдач вважали погану роботу комсомолу, профкому, Ради молодих учених і т.п. Проте було б помилкою говорити про повний занепад студентської науки. Талановиті, зацікавлені

студенти, як і раніше, продовжували свій творчий шлях у науці. Так, наприклад, у лютому 1987 р. студентку історичного факультету О. Гусакова було нагороджено Почесною грамотою Мінвузу УРСР, ЦК ЛКСМУ та правління товариства «Знання» УРСР за участь у республіканському турі XI Всесоюзної конференції [68, С. 60].

У цьому році студент історичного факультету М. Любичев став ленінським стипендіатом. На міському конкурсі студентських наукових праць з історії, що відбувся цього ж року, особливо було відзначено роботи студентів О. Дякової, С. Лимана, М. Любичева, О. Ручинської, Г. Цецхладзе. У 1988 р. студент факультету О. Желєзняк став стипендіатом АН УРСР. Величезне значення в історії СНТ всього університету займає 1989 р. Саме цього року традиційна загальноуніверситетська «квітнева» конференція починає проводитись окремо на факультетах без будь-якої координації [68, С. 60].

Отже, остання третина 80-х характеризується як деякими позитивними рисами (зменшення ідеологічного пресингу, певна демократизація, осуд масовості як прояви формалізму), і негативними явищами (знижується стимулювання роботи, погіршується її якість і падає інтерес самих студентів до науки). Також можна оцінити і розпад координаційного центру суспільства. З одного боку, це був позитивний фактор, тому що відділення СНТ позбавилися надмірної опіки і отримали велику самостійність, але, з іншого боку, у цьому синтезі, взаємозбагаченні різних наук була і є сила університетської науки.

РОЗДІЛ 3. СТУДЕНТСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА У ЧАС НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

3.1. Історичні студії у перше десятиліття сучасної України.

Із розпадом Радянського Союзу Україна вступила до нового етапу свого історичного розвитку. У цей час перед суспільством стали кардинально інші завдання: - демонтаж тоталітарних інститутів; побудова демократичної, правової держави; роздержавлення економіки тощо. Безперечно, такі радикальні зміни цілком відповідають назві «революція». Як і суспільство загалом, вища школа тим часом опинилася у стані глибокої кризи.

Перша третина 90-х характеризується практично повним занепадом студентської наукової роботи. Організації СНТ зберігаються та діють на деяких факультетах університету. У чому ж були причини тенденції до зменшення кількості студентів, які займаються науковою роботою? Слід сказати, що загалом вони об'єктивні, адже, як ми знаємо, наукою займається доволі незначний відсоток населення. У радянський час науку намагалися зробити «надбанням мас» і не дивно тому, що за кількісними показниками участь студентів у науковій роботі перевищувала 90 % від їх загального складу.

Ще у жовтні 1990 р. надзвичайний з'їзд ЛКСМУ ухвалив рішення про створення в Україні Спілки молодіжних організацій України. У Харкові було створено таку організацію під назвою «Союз молоді Харківщини». На базі університету утворився Фонд студентських освітніх ініціатив[68, С. 64].

Однак на історичному факультеті студентська наука продовжувала рухатись уперед, практично не змінюючи заданого темпу. Таке становище досягалося багато в чому завдяки передусім професіоналізму та ентузіазму викладачів, які зуміли захопити та зацікавити студентів у той нелегкий час, а також «прищепити» найкращі традиції університетської студентської науки,

які довгі роки склалися на історичному факультеті, новим поколінням студентів.

Яскравим прикладом цього може бути регулярна робота гуртків, проведення студентських конференцій з незмінно заданим довгі роки інтервалом.

У перші роки незалежності студентські наукові історичні гуртки виглядали наступним чином:

	Кафедра	Кружок	Керівник
	Історії стародавнього світу і середніх віків	Античної історії	Доц. А.П. Мартем'янов
		Історії середньовіччя	Доц.С.Б. Сорочан
	Історіографії, джерелознавства та археології	Археологічний	Проф. В.К. Міхеєв
		Історіографії, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін	Ст. викл. С.І. Посохов
	Нової та новітньої історії	Нової та новітньої історії	Доц. В.Ф. Пахомов
	Історії росії	Історії росії	Ст. викл. М.В. Любичев
	Історії України	Історії України	Доц. В.С. Майстренко

У листопаді 1992 р. на базі факультету було проведено Всеукраїнську конференцію, присвячену 90-річчю XII археологічного з'їзду «Історія та археологія Слобідської України», в роботі якої, окрім маститих учених, брали

участь і аспіранти історичного факультету. Оргкомітет конференції очолив академік П.П. Толочко, а робочу групу – проф. В.К. Міхеєв [68, С. 66].

Величезною заслугою історичного факультету був випуск у 1992 р. першого за довгі роки відсутності студентської наукової збірки 44-ї студентської конференції. Слід зазначити, що рахунок «квітневих» конференцій, які присвячувалися раніше дню народження Леніна, продовжувався, і вони проходили, як і раніше, у квітні. Причому це було характерно не лише для історичного факультету, а й даючи багатьох вишів України та країн СНД. Квітень був зручний для проведення конференцій студентів [101, С. 413].

14 жовтня 1993 р. на історичному факультеті відбулися установчі збори, на яких було засновано Харківське університетське відділення Міжнародної асоціації студентів-істориків (ХУО МАСІ). Підготував збори оргкомітет у складі аспіранта кафедра історії Росії С. Брімана та старости студентського гуртка студента IV курсу П. Бондаренка. Крім цього, на зборах були присутні викладачі А.Н. Бердник, Ю.В. Буйнов, С.М. Куделко, В.Г. Пікалов, С.І. Посохов. Сама Міжнародна Асоціація була створена молодими істориками Австрії та Угорщини у 1990 р. В даний час Асоціація об'єднує понад 40 університетів Європи, а штаб-квартира ISHA знаходиться у Бельгії, м. Лувен [101, С. 415].

Відповідно до статуту, основними цілями діяльності організації було **проголошено:**

- сприяння будівництву незалежної демократичної держави України;
- сприяння розвитку в Україні науки, освіти, культури; побудова відкритого громадянського суспільства в Україні;
- розвиток молодих спеціалістів у галузі гуманітарних дисциплін;
- сприяння підвищенню якісного рівня наукових розробок з історії;

- обмін досвідом, оновлення та розвиток зв'язків, підтримка наукових досліджень;
- створення єдиного гуманітарного простору відкритого суспільства єдиної Європи;
- міжнародне співробітництво студентів та аспірантів для більш об'єктивного та толерантного вивчення історії.

Завдання:

- проведення форумів, симпозіумів, семінарів, конференцій, зустрічей, дискусій;
- створення банку даних про історичні дослідження;
- здійснення рекламної та видавничої діяльності (випуск наукової та навчально-методичної літератури, видання газет, журналів та інших матеріалів) [68, С. 68].

Завдяки тісній співпраці МАСІ (міжнародної асоціації студентів-істориків) з Харківським відділенням Міжнародного фонду «Відродження», лише протягом трьох років (1993-1996 рр.) членам МАСІ вдалося побувати та представляти своє відділення на конференціях в Австрії, Німеччині, Нідерландах, а загальна кількість делегатів становила 20 осіб. Так, наприклад, у 1993 р. аспірант факультету С. Бріман брав участь в Асамблеї ISHA, яка проходила у Франції у м. Тур на р. Луара. У 1994 р. студенти С. Литовченка, В. Осипенка, О. Рогова брали участь у Міжнародній конференції молодих істориків у Нідерландах тощо [101, С. 417].

З жовтня 1993 р. по квітень 1996 р. оргкомітет Відділення склали І. Бондаренко та С. Бріман. З квітня 1996 р. у зв'язку з розширенням діяльності організації оргкомітет склали Д. Безпрозваний, І. Бондаренко, С. Бріман, І. Ланчух, А. Меляков.

Об'єднавши свої зусилля у проведенні студентських наукових конференцій, МАСІ та СНТ вдалося вивести їх на якісно новий рівень. Так,

уже у грудні 1993 р. на факультеті було проведено XII краєзнавчу конференцію, всім учасникам якої було вручено подарунки – книга Д.І. Багалія «Історія Слобідської України». У квітні 1994 р. було проведено Міжнародну (у межах СНД) конференцію молодих істориків, робота якої тривала протягом 3 днів. У конференції брало участь понад 100 молодих вчених, серед найкращих виступів були названі доповіді В. Даньшина, Д. Колонєя, О. Мельниченка, Г. Нікітіної, В. Саприкіна, Ю. Хідзика та ін. Було видано черговий том збірки матеріалів конференції. Генеральними спонсорами цього форуму науки виступили Український науково-дослідний інститут проблем молоді та Міжнародний фонд «Відродження». Після закінчення роботи конференції у актовій залі університету відбувся святковий концерт, присвячений Дню історика [68, С. 69].

Довгий час історики в Україні не мали можливості вести науковий діалог з проблем національно-етнічних відносин, тим більше це стосувалося студентської науки. Тому ще важливішим виглядає той факт, що вперше після розпаду СРСР ХУО МАСІ спільно зі СНТ провели у квітні 1995 р. Міжнародну конференцію молодих істориків та політологів Східної Європи: «Європа у ХХ столітті: від війни до миру», присвячену 50-річчю закінчення II Світової війни. Фахівці зі Словаччини, Румунії, Литви, Латвії, Естонії, Росії, України обговорювали різні проблеми, зокрема історії україно-російських, україноєврейських, україно-румунських національних відносин. Саме на цій конференції народилася колективна ідея проведення Міжнародної літньої школи молодих істориків та політологів із проблем міжетнічних відносин [101, С. 418].

Літня школа проходила у мальовничому місці західного узбережжя Криму з 12 по 24 серпня. До цієї школи було запрошено трьох професорів, які представляли різні країни ближнього та далекого зарубіжжя, зокрема:

- М. Бейзер – доктор історичних наук, співробітник Центру з дослідження та документації східноєвропейського єврейства Єврейського університету (Єрусалим, Ізраїль), редактор журналу «Jews in Eastern Europe», який у ході проведення літньої школи прочитав курс лекцій про євреїв Петрограда-Ленінграда між двома світовими війнами;

- О.В. Картунов – завідувач кафедри гуманітарних наук інституту управління, бізнесу та права (м. Київ), провідний науковий співробітник Інституту стратегічних досліджень при Президентові України, викладач Дипломатичної Академії, який прочитав курс етнополітології;

- В.П. Мотревич-професор кафедри етнології УРГУ (Єкатеринбург, Росія), який прочитав курс лекцій на тему: «Міграція населення в Європі та національний аспект». Серед запрошених слухачів були представники України (делегатії Харкова, Києва, Львова), Росії (Єкатеринбург, Нижній Новгород), Литви, Словаччини, Чехії. Крім слухання лекцій, були також організовані два круглі столи з проблем міжнаціональних відносин, причому особлива увага приділялася міжетнічних протиріч та пошуку шляхів їх вирішення [68, С. 70].

У квітні 1995 р. історичним факультетом було проведено конкурс студентських та аспірантських наукових праць «Історія Харківщини», присвячений 340-річчю заснування м. Харків. Крім викладачів факультету, до оргкомітету увійшли також І. Є. Саратов – кандидат технічних наук, доцент ХДАМГ, голова Харківського відділення Всеукраїнської спілки краєзнавців, А.І. Епштейн – доктор історичних наук, професор ХАІ, голова Харківського відділення Товариства архівістів. Крім того, 1997 р. з ініціативи викладачів кафедри історіографії, джерелознавства та археології та Державного архіву Харківської області було проведено конкурс студентських наукових праць з використанням архівного матеріалу [101, С. 421].

Квітнева 49-а конференція, що проходила 1996 р., отримала назву «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Таку саму назву отримав і щорічно тепер збірник студентських наукових робіт, що видається. У роботі конференції брало участь понад 100 студентів та аспірантів вузів Харкова та України, робота яких була організована за 6 секціями:

- 1) секція вітчизняної історії;
- 2) історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін;
- 3) археології та етнографії;
- 4) історії стародавнього світу;
- 5) історії середньовіччя;
- 6) нової та новітньої історії.

Краєзнавча конференція, що проходила у грудні цього ж року, була присвячена 95-річчю студентського наукового гуртка на історикофілологічному факультеті, а також 60-річчю СНТ в університеті.

Цього ж року МАСІ завдяки знову-таки спонсорській підтримці Міжнародного фонду «Відродження» вдалося видати кілька номерів свого інформаційного бюлетеня «Наша газета». На той час відбулися деякі зміни у керівництві організації. З 1996 р. її очолив студент О.В. Меляков, а виконавчим директором було обрано П.І. Бондаренка. Крім того, до складу керівних органів організації увійшли студенти: Д.В. Безпрозванних, Д.В. Варакін, А.В. Горайко, Д.Е. Гурова, В.В. Калініченко, І.В. Лантух-Ленько, В.В. Лисенка, В.С. Майстренко, В.С. Поліваний, В.П. Потоцький [68, С. 73].

У травні 1997 р. студенти історичного факультету брали участь у Всеукраїнській школі-семінарі молодих політологів, у жовтні цього ж року у Всеукраїнській конференції з проблем історії та політології, що проходила на базі ХДУ [101, С. 423].

Цього ж місяця студенти брали активну участь у конференції «Вузівська газета: історія та сучасність». З особливим розмахом цього року відбулася 50-

та ювілейна квітнева конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». У її роботі брало участь понад 100 представників вишів Харкова та України. Конференція завершилася засіданням СНТ, на якому було переобрано голову товариства, п'ятикурсника В. Попова. Новим головою СНТ був обраний студент IV к. К.П. Воронков [68, С. 75].

У 1997 р. активно працювала Рада з науково-дослідної роботи студентів, до складу якої входили С. І. Посохов – заступник декана з наукової роботи (голова Ради), С.Є. Євсєєв – заст. декана з навчальної роботи, К.П. Воронков – голова СНТ факультету, А.В. Меляков – голова ХУО МАСІ [101, С. 423].

«Квітнева» конференція 1998 р. була присвячена 225-річчю від дня народження засновника нашої alma mater – В.Н. Каразіна. З особливою урочистістю та розмахом проходила цього ж року груднева краєзнавча конференція, присвячена 200-річчю Харківської єпархії. У цій конференції брав участь Високопревосвященний Митрополит Харківський і Богодухівський Никодим, який перед початком конференції освятив ікону просвітів святого рівноапостольного Мефодія. Конференцію відкрив ректор ХДУ – проф. В.С. Бакіров, потім виступив проректор ХДУ – проф. В.К. Міхєєв. У роботі брали участь представники 9 навчальних та культурно-освітніх закладів м. Харків, загальною чисельністю понад 70 осіб.. Працювало дві секції «Історія релігії та церкви на Харківщині» та «Історія та культура

Слобожанщини». Кращі роботи та їх автори отримали солідні грошові премії, почесні грамоти та заохочувальні призи. Кунденко та В. Булавіна, другі – П. Харченко та представник ХДПУ імені Г.С. Сковороди Я. Мотенко. Призерами стали аспірант загальноуніверситетської олімпіади з історії України М. Татарінов та четверокурсниця УВС Є. Горян. Архієрейські грамоти були вручені студенту II курсу А. Парщику та аспірантці історичного факультету О.А. Бакуменку [68, С. 76].

Слід зазначити, що студенти історичного факультету як і раніше були стипендіатами різних іменних стипендій. Так, лише протягом останніх чотирьох років (1998-2001) такі стипендії отримували студенти Ю. Беліков, Л. Віннікова, О. Гоков, О. Домановський, Ю. Зайцева, К. Мизгін, Я. Приходько, О. Паргцик [101, С. 424].

Щороку студенти історичного факультету беруть участь у різноманітних наукових форумах міст України та країн СНД. Так, лише протягом трьох останніх років (1998-2000) студенти неодноразово бували у містах: Білгороді, Дніпропетровську, Донецьку, Запоріжжі, Києві, Курську, Луцьку, Львові, Одесі, Херсоні, Чернівцях та ін.

На початку 2000 р. СНТ виглядало наступним чином:

	Кафедра	Гурток	Науковий	Староста
1	Історії стародавнього світу	1) Античної	Доц. А.П. Мартезянов	А. Домановський
		2) Середніх віків	Доц. А.П. Мартезянов	А. Домановський
2	Історіографії, джерелознавства й археології	1) Археології	Доц. Ю. В. Буйнов	І. Луговий
		2) Історіографії й джерелознавст ва	Доц. А.Д. Каплін	А. Парфиненсов
		3)Методів історичних досліджень	Проф. С.М. Куделко	Я. Приходько
3	Нової і новітньої історії	1) Нової і новітньої	Доц. В.Ф. Пахомов	О. Алфьоров

		2) Історії дипломатії	Дсц. В.Ф. Пахомов	А. Османко
4	Історії росії	Історії росії	Доц. М.В. Любичов	А. Мизгін
5	Історії України	Історії України	Доц. В.С. Майстренко	А. Парщик

52-а конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії», що проходила у квітні 1999 р., присвячувалася 55-річчю звільнення України від німецько-фашистських загарбників. На 53-й конференції, що проходила 2000 р., працювало вже 12 секцій, у тому числі спеціальні секції з історії Харкова та релігієзнавча (до 2000-річчя Різдва Христового). У конференції брали участь молоді вчені 10 вишів Харкова, Києва, Дніпропетровська загальною чисельністю понад 120 осіб. Найкращі доповіді були відзначені грошовими преміями та подарунками. Під час роботи конференції відбулася презентація IV випуску збірки праць молодих вчених. На той час відбулися значні зміни у складі студентських наукових гуртків СНТ [68, С. 77].

Справжнім науковим форумом стала XVIII краєзнавча конференція «Слобожанщина на кордоні культур», що проходила в грудні 2000 р. На конференції було представлено наукові роботи з археології, етнографії та історії Слобожанщини, історії Харкова, Харківського університету, духовного життя Слобожанщини. Найкращі роботи були відзначені грамотами та подарунками [101, С. 425].

У конференції брали участь представники 15 вузів м. Харків, а також студенти з Білгорода, Дніпропетровська, Курська, Куп'янська, Маріуполя, Одеси, Херсона загальною чисельністю понад 160 осіб. Під час роботи конференції відбулася презентація чергового тому Харківського

біографічного словника «Піклувальники Харківського навчального округу», авторами якого стали викладачі факультету доц. Б.П. Зайцев та проф. С.І. Посохов. Крім того, відбулося відкриття виставки приватної колекції унікальних фотокартин «Старий Харків», яку люб'язно надав директор рекламної агенції «Ірис» В. Оглоблін, а також виставка краєзнавчої літератури, авторами якої є викладачі факультету. Серед гостей конференції був генеральний консул російської федерації в м. Харків Г.В. Сафонов [101, С. 426].

Слід зазначити, що з останньої третини 90-х краєзнавчі конференції перейшли на якісно новий рівень свого розвитку. Про це, зокрема, свідчить якісне та кількісне зростання їх учасників. Так, якщо перші конференції, що проходили в середині 80-х років, збирали у своїх лавах трохи більше 10 осіб, а конференції середини 90-х років – до 50-60 осіб, то склад учасників останньої конференції порівняно із серединою 90-х років збільшився у 3 рази. Крім того, суттєво змінилася «географія» представництва конференції, тобто спектр її учасників стає настільки представницьким, що конференція з права може називатися Всеукраїнською. Звичайно ж, це зростання обумовлене багато в чому краєзнавчим ухилом наукових розробок кафедр та викладачів факультету, що безсумнівно позначилося на науковій тематиці самих студентів. Причому розвиток краєзнавства відбувається не лише на прикладному рівні, а й на теоретичному [68, С. 78].

У листопаді 2000 р. студентським науковим гуртком при кафедрі історії України було проведено конференцію, присвячену 145-річчю від дня народження видатного українського історика, археолога, етнографа, фольклориста, випускника Харківського університету Д.І. Яворницького, відомого як автора численних праць з історії козацтва [101, С. 427].

Окрім участі у студентських конференціях, студенти факультету щорічно беруть участь у численних конкурсах, оглядах, читаннях, де неодноразово вигравали різноманітні призи, гранти, займають призові місця тощо.

У 2001 р. Вченою радою університету було прийнято рішення, щоб усі студентські конференції, що проходили в університеті, присвячувалися засновнику Харківського університету В. Н. Каразіну та називалися Каразінські читання. У квітні 2001 р. СНТ та МАСІ історичного факультету провели перші в університеті Каразінські читання – 54 конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії», яка присвячувалася 10-річчю незалежності України та 100-річчю Салтівської культури. У конференції брали участь понад 30 вишів та інших культурно-освітніх організацій України та Росії, загальною чисельністю понад 230 осіб. Ще однією особливістю цієї конференції було те, що вона вперше проходила під егідою двох вишів – ХНУ ім. В. Н. Каразіна та Харківської державної академії міського господарства (ХДАМГ). Під час роботи конференції працювала археологічна виставка, присвячена 100-річчю Салтівської культури [68, С. 79].

У травні 2001 р. історичним факультетом було проведено виїзне засідання, другі Каразінські читання на тему: «Освітні традиції Слобожанщини на рубежі тисячоліть», що відбулися на базі Богодухівського районного навчально-виховного комплексу. Науково-методична конференція була присвячена загальним проблемам освіти та педагогічної науки, безпосередньою ж метою було вирішення питань забезпечення безперервної освіти, взаємодії школи та вузів; знайомство із актуальними проблемами вітчизняної історичної науки; підтримка талановитої учнівської та студентської молоді.

З 1998 р. ХУО МАСІ очолюють студенти О. Осмачко та О. Парщик, вченим секретарем організації є студент О. Домановський. Крім того, на

факультеті існує Рада молодих вчених, яку з 2001 р. очолює аспірант кафедри історіографії, джерелознавства та археології О. Копитько [101, С. 428].

У вересні 2001 р. з ініціативи студентського наукового товариства було проведено круглий стіл, роботу якого було присвячено 135-річчю від дня народження видатного історика та суспільно-політичного діяча академіка М.С. Грушевського, який є також почесним доктором Харківського університету. Відкрив засідання декан історичного факультету проф. С.І. Посохов. ЗНО історичного факультету і надалі планує проведення подібних заходів присвячених відомим чи незаслужено забутим українським ученим, які зробили значний внесок у розвиток історичної науки.

Проведена СНТ груднева ХІХ краєзнавча конференція стала, як ми вважаємо, своєрідним імпульсом для подальшого розвитку наукової роботи студентів. Ця конференція була присвячена 100-річному ювілею студентського наукового гуртка на історико-філологічному факультеті та 65-річному ювілею заснування СНТ в університеті. Відкрив конференцію проректор університету з наукової роботи, доктор фізикоматематичних наук, професор, член-кореспондент НАН України Н.П. Залюбовський. Величезний інтерес викликала в учасників конференції розповідь засновника та першого Голови СНТ університету Б.М. Красовицького про створення СНТ та перші його кроки. До конференції було присвячено й випуск чергового тому збірки студентських наукових праць «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Багато учасників конференції було удостоєно грошових премій та стипендій [68, С. 79].

Так, наприклад, студентка ІV курсу історичного факультету Л. Винникова за розробки у царині церковної історії була удостоєна стипендії ім. О.С. Лебедева (відомого історика церкви та викладача Харківського університету), засновником якої виступила Харківська єпархія. Студентку V курсу історичного факультету О. Скринника за участь у Всеукраїнському

конкурсі студентських наукових робіт було нагороджено безкоштовним відрядженням до Москви для роботи в архівах. Ініціатором цього конкурсу виступила Асоціація національно-культурних об'єднань України, президентом якої є О.Б. Фельдман [101, С. 429].

Таким чином, починаючи з першої третини 90-х років ми виділяємо п'ятий період в історії СНТ. Характерною особливістю цього періоду було те, що на самому його початку виникла нова студентська організація, яка спробувала певною мірою замінити організаційні форми СНТ. Стійкі традиції СНТ на історичному факультеті виявили чудову життєздатність і зумовили тісне співробітництво двох студентських організацій. Результатом цього стало те, що щорічні конференції перейшли на якісно новий рівень свого розвитку. Однією з особливостей цього періоду була замкнутість та самоізоляція факультетських СНТ, що пояснюється відсутністю координаційного центру (а на деяких факультетах – відсутністю самого СНТ). Яскравим прикладом зростання студентської науки (і не лише на факультеті) може бути і той факт, що у 1996 р. при Міністерстві освіти України було нарешті відновлено відділ, який відав студентською наукою. На початку 90-х років спостерігається значне зростання інтересу студентів до науково-дослідної роботи, про що, зокрема, свідчить якісне та кількісне зростання студентських конференцій, її учасників. Ми вважаємо, що рішення про проведення Каразінських читань в університеті дозволить перейти студентській науці в зовсім іншу «площину» свого розвитку, набути кардинально інших організаційних форм [68, С. 80].

3.2. «Каразінські читання»: зародження традиції й подальші наукові тенденції

Наукові конференції молодих вчених – поширена практика у сучасних вищих навчальних закладах, що дозволяє результати своїх наукових праць, здійснюючи перші кроки у науці. Одним з таких наукових форумів є

Міжнародна конференція молодих вчених «Каразінські читання», яка щорічно проводиться на історичному факультеті Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

На відміну від більшості інших, історія цієї конференції корінням сягає далекого 1947 року, коли в Харківському державному університеті відбулася перша повоєнна загальноуніверситетська студентська наукова конференція. Вона тривала чотири дні (13-16 квітня), а за підсумками було видано тези доповідей. Конференція присвячувалася 77-й річниці від дня народження В. І. Леніна та 30-х роковин Жовтневої революції. Пленарне Засідання 1-ї конференції відкрив ректор ХДУ, член-кореспондент АН УРСР, доктор біологічних наук, професор І.Н. Буланкін [68, С. 82].

Всього на конференцію було висунуто 13 доповідей, які розподілялися між шістьма секціями. Студенти-історики представили чотири доповіді [14, с. 24]. У 1951/52 навчальному році загальноуніверситетська «квітнева» конференція набула іншого формату: на всіх факультетах були проведено окремі «тематичні засідання». Так, на історичному факультеті пройшла науково-методична конференція, присвячена дружбі російського та українського народів [14, с. 27].

Слід зазначити, що зазвичай «квітневі» конференції присвячувалися черговій річниці для народження В. І. Леніна або іншим ювілейним подіям року [14, с. 28]. Так, наприклад, «квітнева» конференція 1955 р. була присвячена 150-річному ювілею Харківського державного університету та 50-річчя Першої російської революції. Конференція 1956 р. була приурочена до двадцятирічного ювілею Студентського наукового товариства Харківського університету. «Квітнева» конференція 1957 р., де історичний факультет був представлений 36 доповідями, була присвячена наближенню 40-річчя Жовтневої революції. У 1970 р. конференція проходила в честь 100-річного ювілею від дня народження Леніна, у її роботі приймали участь студенти з

Польщі та НДР [14, с. 32]. «Квітнева» конференція 1981 р. стала Першим туром Всесоюзної міжнародної конференції «Всесвітньо-історичне значення XXVI з'їзду КПРС» [14, с. 37].

Після здобуття Україною незалежності конференції присвячувалися:

- 225-річчю від дня народження засновника Харківського університету Ст Н. Каразіна (1998 р.) [14, с. 47; 16];
- 55-річчю вигнання з території України нацистських загарбників (1999 р.) [14, с. 48];
- десятиліття незалежності України та сторіччя від дня відкриття Салтівської археологічної культури (2001) [14, с. 50; 1];
- 350-річчю міста Харкова (2004 р.) [2] тощо. [68, С. 83].

У 1992 р. за підсумками 44-ї студентської конференції було опубліковано перша на факультеті студентська наукова збірка [17]. З 1996 р. 49-а «квітнева» конференція отримала назву «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії», що стало також назвою щорічно тепер видається збірника студентських наукових праць [14, с. 46].

У 2001 р. Вченою радою університету було прийнято рішення, щоб усі студентські конференції, що проходять в університеті, присвячувалися засновнику Харківського університету В.Н. Каразіну [14, с. 49-50]. Таким чином, у квітні 2001 р. було проведено 54-ту конференція, яка вперше отримала існуюче до сьогодні назва «Каразінські читання». Також у травні цього року історичним факультетом було проведено виїзне засідання, другі Каразінські читання на тему «Освітні традиції Слобожанщини на рубежі тисячоліть», які відбулися на базі Богодухівського районного навчально-виховного комплексу [68, С. 80].

Проведення конференцій забезпечує її організаційний комітет. З 1995 р. до його складу входять декан та заступник декана з наукової роботи історичного факультету, куратор студентської наукової роботи та члени

правління студентського наукового товариства. Середня кількість учасників оргкомітету складала 11 осіб. У 1990-ті роки. до оргкомітету конференції входили представники Харківського університетського відділення Міжнародної асоціації студентів-істориків, Конференції 1994-1995 рр. проходили за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» [14, С. 49]. Особливістю конференції 2001 р. було те, що вона вперше проходила під егідою двох вузів – ХНУ імені В. М. Каразіна та Харківського державного університету міського господарства. Трохи згодом співорганізатором заходу став Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди [14, С. 50]. Серед постійних членів оргкомітету від цих ВНЗ зазначимо С. В. Бережну, О. Л. Рябченко, В. Ф. Харченко та Н. В. Яцюка. З 2011 по 2014 р. в організації «Каразінських читань» також брав участь історичний факультет Білгородського державного національного дослідницького університету [68, С. 83].

Відмінною рисою «квітневих» конференцій стала велика чисельність учасників. Вже 1955 р., завдяки дружнім відносинам із студентськими науковими товариствами інших вузів, на секційних на засіданнях були присутні багато студентів з Москви, Києва, Тарту [14, с. 28]. У конференції 2001 р. брали участь представники більше 30 вузів та інших культурно-освітніх організацій України та Росії, загальною чисельністю понад 230 осіб [68, С. 85].

Аналіз програм конференцій за період із 1991 по 2016 рр. свідчить про значний інтерес молодих вчених до цього заходу (Графік 1). У 1996 р. у роботі конференції приймало участь понад ста студентів та аспірантів вузів Харкова та України. У 2000 р. учасниками були молоді вчені 10 вузів Харкова, Києва, Дніпропетровська, загальною чисельністю понад 120 осіб. Загалом кількості учасників виділяється конференція 2012 р., у якій взяли участь 309 студентів. Серед них було 109 представників ХНУ імені В. Н. Каразіна, 54 учасники з

інших харківських вузів, 110 студентів та аспірантів представляли освітні та наукові заклади інших міст України, 36 учасників приїхали з інших країн. Найбільша кількість молодих дослідників із українських вузів (136 осіб) брало участь у «Каразінських читаннях» 2008; з іноземних закладів (44 особи) – у 2010 р. Динаміка чисельності учасників за останні п'ять років свідчить про те, що спостерігається певний спад (з 309 до 160 учасників) [101, С. 429].

Програми конференцій за 1992-2016 рр., що збереглися, дозволяють проаналізувати їх зміст, кількість секцій та тематику доповідей. Приміром, в 1992-1998 гг. секцій було всього 6-8, до 2001 р. їх кількість зросла до 11, у період 2006-2013 рр. можна, можливо простежити найбільшу кількість секцій – 17-19, потім їх кількість зменшується [68, С. 87].

Крім перерахованих вище, також досить часто організовувалися секції, присвячені історії Харкова та Слобожанщини, історії науки та освіти, історії релігії та церкви, військової історії, історії Другої світової війни та ін. Слід зазначити, що наявність тих чи інших секцій у значній мірою залежало від викладачів факультету та наукових тем, розробкою яких вони займалися зі своїми студентами. Це простежується на прикладі секції історії стародавнього світу, що спочатку виникла під впливом В.І. Кадеєва, учні якого займалися вивченням історії античного Херсонесу. Студенти, науковими керівниками яких були проф. І.П. Сергєєв та доц. С.Д. Литовченко, виступали з доповідями з історії Стародавнього Риму, доповіді з історії стародавньої Греції та Північного Причорномор'я готували учні доц. А.П. Мартем'янова та доц. О.А. Ручинської. Кількість секцій та доповідачів на них безпосередньо пов'язана з тривалістю проведення конференції. Так, до 2003 р. науковий форум тривав 2-3 дні. Секцій у ті роки було менше, але кількість доповідачів на кожній могло досягати 30 і більше людей. Відповідно, і засідали вони протягом кількох днів. Починаючи з 2003 р. кількість учасників на секціях зменшується, а водночас збільшується кількість секцій. У цьому був певний плюс, так як вузька

тематична спрямованість секцій та невелика кількість доповідей забезпечують продуктивнішу роботу. Важливою складовою «Каразінських читань» є вручення щорічних іменних премій за найкращі доповіді-дослідження [15]. Так, наприклад, вже на конференції 2000 р. найкращі доповіді були відзначені грошовими преміями та подарунками [101, С. 427].

Премія імені Марина Дрінова (з 2005 р.) надається за найкращу доповідь з історії та культурі Болгарії; премія імені А.І. Епштейна (з 2006 р.) – за дослідження з історії Другої світової війни; іменні премії Б.К. Мігалья та Ю.І. Журавського, засновані у 2013 р. учнями професорів, які вручаються молодим дослідникам, які вивчають проблеми історіографії, історії Слобожанщини, міста Харкова та Харківського університету [68, С. 89].

Премія Інституту Конфуція присуджується з 2010 р. за найкращі доповіді з проблем нової та новітньої історії країн Азії та Африки. Преміювання – це дієвий механізм стимулювання дослідницької роботи, а їх назви свідчать про спадкоємність наукових традицій. Таким чином, формат «квітневих» конференцій на історичному факультеті, які з 2001 р. набули назву «Каразінські читання», вже майже сімдесят років змінювався. Спостерігаються зміни у формі організації, кількості учасників та секцій, тематичної спрямованості тощо [68, С. 90].

Конференція стала важливою традицією історичного факультету та студентського наукового товариства. Цей науковий форум молодих вчених дозволяє студентам- історикам презентувати свої наукові дослідження, познайомитися з колегами з інших вузів України та зарубіжжя, налагоджувати контакти з однодумцями. Автори найкращих доповідей мають можливість опублікувати свої статті у збірнику «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Все це – необхідний етап підготовки майбутніх вчених, без якого важко уявити їх подальше заняття наукою.

3.3. Краєзнавчі конференції студентів та молодих вчених

У 1990-х роках розпочався новий період в історії краєзнавчих конференцій молодих вчених, який позначений низкою помітних особливостей. По-перше, за цей час у конференції почали брати участь представники не лише Харківського університету, а й інших вищих навчальних закладів та культурно-освітніх закладів Харкова. Зокрема, у 1998 році студентам, аспірантам і співробітникам Харківської гуманітарної академії «Українська народна академія», Харківської державної академії залізничного транспорту, Харківської державної академії культури, Технічної академії Харківської державної педагогіки і мистецтв, Харківського державного педагогічного університету присвоєно ім'я Г. Сковороди, був запрошений на конференцію й Харківський державний економічний університет, Харківський університет внутрішніх справ, Харківський історичний музей [68, С. 91].

Відтак збільшилась і кількість спікерів на заході конференції з доповіддю. Так, якщо в 1990 і 1991 рр. на конференціях взяло участь по 20 студентів, а у 1998 році їх кількість зростає до 45 осіб. 1999 рік – 39 осіб. Важливим фактором є мотивація, адже студенти історичного факультету все активніше беруть участь у студентській профспілці конференції, наприкінці 1980-х і на початку 1990-х років було прийнято рішення, що студент підготував виступ для конференції тема його дисертації, його захист автоматично зараховувалась [68, С. 92].

Серед тих, хто протягом 1990-х рр. брав участь у роботі щорічних краєзнавчих конференцій, були такі викладачі як Ю. Беліков, М. Вороніна, О. Кравченко, О. Павлова, В. Скирда (сьогодні вони усі є кандидати історичних наук, викладачами Харківського університету та інших ВНЗ Харкова), О. Хорошковатий (тепер є секретарем Топонімічної комісії при Харківській

міській раді), О. Яцина (тепер обіймає посаду директора Департаменту культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації).

У Період 2000-х і початку 2010-х рр. характеризувався черговими якісними змінами, яких зазнала традиційна краєзнавча конференція молодих вчених.

Перш за все, конференція стала набагато більш масовою, ніж у перші два десятиліття своєї роботи. Наприклад, у 2008 р. в її роботі взяли участь 95 доповідачів, у 2010 р. – 110, у 2015 р. – 104.

По-друге, ця історична подія зайняла активну роль в науковому та освітньому середовищі. Раніше конференція організовувалася виключно силами деканату та СНТ історичного факультету Каразінського університету, у 2008 р. в ній брали участь співробітники новоствореного Центру краєзнавства університету. З 2014 р. організатори конференції почали реагувати на пропозиції інших наукових та освітніх установ, зацікавлених взяти участь у заході. Так, у 2014 році, окрім традиційних організаторів, у підготовці та організації взяли участь представники факультету міжнародних економічних відносин і туризму Каразінського університету, а також керівники Всеукраїнської громадської організації «Альянс українських археологів». конференції. У 2015 році серед організаторів конференції був представник Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова та РМНЦ ХНМУ[68, С. 93].

По-третє, поява нагороди за найкращу доповідь – це ознака тривалої співпраці на конференції, заснованій партнерськими організаціями та друзями. Так, з 2009 року присуджується премія імені А. Г. Слюсарського, за підтримки Центру краєзнавства ХНУ ім. В. Н. Каразіна. З 2011 року премія носить ім'я Героя України, академіка, який увійшов в історію. Р. Тронка, заснований Харківським осередком Національної Асоціація краєзнавців України. Мабуть, найоригінальніший з усіх серед студентських нагород

Каразінського університету є нагорода ім А. Луньова. Вона була створена у 2004 р. художницею Н. Вербук на честь випускника історичного факультету Харківського університету музейника і колекціонера, засновник музейної освіти дітей. Премія за найкращу доповідь на краєзнавчій конференції вручається молодим науковцям, які займаються мистецтвознавством чи музеєзнавством. На відміну від двох попередніх, премія імені А. Луньової не є грошово і представлена як картина з колекції художниці [101, С. 429].

По-четверте, значно розширено географія учасників конференції. Протягом зазначеного періоду участь у заході брали не лише молоді дослідники з університетів, освітніх і культурних установ Харкова й області, але й з різних куточків областей України та із-за кордону. Зокрема, у різні роки на зимових конференціях виступали із доповідями представники фактично з усіх регіонів України (в тому числі й делегати від таких флагманів вітчизняної освіти і науки, як Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, Донецький національний університет, Національний університет «Острозька академія» та ін.). Активна участь іноземних представництв у Білорусі (Білоруський Гомельський університет економіки та бізнесу та ін.), росії (Белгородський державний університет, Волгоградський державний університет, Воронежський державний університет та ін.), Польщі (Іван Католицький університет) П Форум Павла Люблінського, Ягеллонський університет у Кракові, Університет Адама Міцкевича в Познані та ін.) призвела до того, що таким чином, конференція по праву набула статусу міжнародної [68, С. 94].

Варто зазначити і те, що у 2010-хрр. спостерігалась тенденція до більш чіткого тематичного оформлення проблем, які обговорювались на краєзнавчих конференціях. Раніше ці заходи традиційно приурочувались до ювілейних дат, пов'язаних із історією Харкова й Харківського університету (у 1998 р.

конференція була присвячена 200-річчю Харківської єпархії; у 2008 р. – 160-річчю від дня народження почесного доктора Харківського університету, першої в Російській імперії жінки, удостоєної звання доктора історії О. Я. Єфименко; у 2009 р. – 205-річчю Харківського університету та ін.) [101, С. 453].

Уже на початку 2012 р. кожна конференція була присвячена спеціальній проблемі (наприклад, у 2012 р. вона носила назву «Краєзнавство у локальному та регіональному вимірі», а у 2013 р. – «Краєзнавство на перетині дисциплін: здобутки і проблеми»; у 2014 р. – «Наука і освіта у краєзнавчому вимірі»; у 2015 р. – «Історія повсякденності у локальному вимірі»). При цьому зберігається традиція пов'язувати конференції з ювілейними датами в історії університету та краю. Так, у 2014 році захід було присвячено 210-річчю Харківського університету, а у 2015 році – 100-річчю від дня народження патріарха українського краєзнавчого руху П.Т. Тронка. Ще одна ознака новітньої історії традиційної краєзнавчої конференції молодих учених – дивна спадкоємність поколінь. Багато його попередніх учасників після закінчення університету здобули вищу освіту. Проте ті, хто брав участь у краєзнавчих семінарах як доповідачі у 1980-х роках (зокрема доктор історичних наук, професор О. Л. Рябченко, О. М. Богдашина та ін.), 1990-ті рр. (у т. кандидат історичних наук, доцент О. Г. Павлов, В.В. Скирда та ін.), 2000-х рр. (особливо кандидати історичних наук, викладачі П.В. Єремєєв, С.С. Кушнар'єв та ін.) виступають в якості наукових керівників студентських доповідей, керівників секцій. Таким чином, виникнення Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених, яка з 1983 р. проводиться на історичному факультеті Харківського університету, стала органічним етапом розвитку краєзнавчих студій в одному з найстаріших університетів нашої країни. Конференція, котра на сьогоднішній день є найстарішим в Україні студентським форумом краєзнавчого спрямування, динамічно розвивається і здобуває все більшої

популярності у середовищі молодих дослідників минулого як у регіональному, так і в національному та навіть міжнародному масштабах. І відбувається це, в першу чергу, завдяки плідній та злагодженій роботі її організаторів – керівників історичного факультету, кураторів студентської молодіжної науки і активу факультетського Студентського наукового товариства [68, С. 96].

3.4. Діяльність студентських історичних гуртків з 2014 по 2022 рр.

На історичному факультеті діють Студентські наукові гуртки, що дозволяє студентам знайомитися з актуальними у науковому житті подіями, апробувати результати своїх наукових досліджень й ділитись досвідом та спілкуватися у дружньому колі однодумців.

▪ **Студентський науковий гурток історії України (Куратор: доктор історичних наук, професор Посохова Л.Ю. Староста: Ваніна Марія).**

Студентський науковий гурток кафедри історії України – це спільнота творчої, науково орієнтованої молоді; середовище тих, хто цікавиться феноменом історичної науки.

Гурток об'єднав студентів та аспірантів історичного факультету, що вивчають теми, пов'язані з історією нашої держави. У його роботі завжди брали участь і викладачі кафедр факультету, і професійні історики з інших навчальних закладів та наукових установ. Постійними гостями засідань гуртка були представники Східного інституту імені Ковальських та кафедри українознавства філософського факультету.

Молоді науковці не тільки регулярно виступали із доповідями та презентаціями своїх наукових досягнень, але й брали активну участь в обговореннях проблем вітчизняної історії у рамках круглих столів, наукових дискусій і семінарів. Формат спільних засідань студентських наукових гуртків сприяв науковій комунікації та обміну думками із актуальних питань

історичної науки. Тематичний спектр засідань гуртка охоплював проблеми соціально-економічної і політичної історії, історії повсякдення, культурної та інтелектуальної історії.

Гурток став місцем апробації результатів наукової діяльності, сфери здобуття практичного досвіду, що було важливо для молодого вченого. Гурток допомагав зрозуміти проблемні й перспективні напрямки вивчення історії України, що дозволило студенту добре орієнтуватись у тенденціях розвитку історичної науки. Актив гуртка щорічно брав участь в архівних з'їздах Польщі [68, С. 97].

▪ **Студентський науковий гурток історії Східної Європи (Куратор: доктор історичних наук, професор Ю. П. Староста: Федорів Діана).**

На регулярних засіданнях студентського наукового гуртка кафедри розглядався широкий спектр різноманітних питань, що відносилися до історії Східної Європи. Успішну діяльність гуртка забезпечували, як правило студенти, що спеціалізувалися на кафедрі історії Східної Європи.

Засідання проходили у різних формах: читання наукових доповідей, дискусії, презентації, круглі столи і т.д. У діяльності гуртка брали участь студенти, що представляли інші кафедри історичного факультету.

Але колектив гуртка становили не тільки студенти, які цікавилися історією Східної Європи, а й студенти, викладачі кафедр факультету, але також і спеціально запрошені гості, бажаючі презентувати результати своєї наукової діяльності, поділитися досвідом і досягненнями [68, С. 98].

▪ **Студентський науковий гурток історії стародавнього світу та середніх віків (Куратор: кандидат історичних наук, доцент Ручинська О.А. Старости: Деміденко Анна, Хижняк Ігор).**

Студентський науковий гурток «AD FONTES!» об'єднав аспірантів, шукачів та викладачів, молодих вчених кафедри історії стародавнього світу та

середніх віків. Кожне засідання збирало не менше 15-20 учасників, а під час круглих столів кількість зростала до 20-30 людей.

Великим досягненням гуртка є підготовка студентів до майбутньої наукової роботи, адже дуже корисно випробувати себе в ролі доповідача, взяти участь в дискусіях, отримати практичні поради від спеціаліста.

Діяльність гуртка ґрунтується на тематичному принципі, кожна засідання пов'язано з конкретною проблемою античної та середньовічної історії, наприклад, з проблемами зовнішньої та внутрішньої

В роботі гуртка гарною традицією стало проведення у весняному семестрі круглого столу молодих вчених, куди в якості доповідачів запрошуються й представники інших кафедр.

Завданням наукового гуртка була не тільки організація й проведення щомісячних засідань, але й створення дружньої та творчої атмосфери для наукової діяльності кожного студента. Гурток намагався залучити до співробітництва якомога більше студентів кафедри стародавнього світу та середніх віків для обміну досвідом та цікавого спілкування. Представники інших кафедр історичного факультету також брали участь в роботі гуртка [68, С. 99].

▪ **Студентський науковий гурток нової та новітньої історії (Куратор: доктор історичних наук, доцент Миколенко Д.В. Староста: Ващенко Юрій).**

Студентський науковий гурток нової і новітньої історії, що функціонував на однойменній кафедрі історичного факультету, об'єднував студентів та аспірантів, які цікавляться минулим європейських, американських, азіатських і африканських держав, починаючи з епохи нового часу і аж до сучасності.

Тематика засідань гуртка завжди актуальна, адже, як правило, пов'язана вона з сучасними політичними або соціально-економічними проблемами, а також обумовлена недостатньою вивченістю того чи іншого питання в

історіографії. Періодичність, з якою відбувається робота гуртка, коливається в межах одного засідання на місяць. Практично завжди наші зустрічі супроводжуються активним обговоренням, дискусіями і навіть громадським резонансом за межами факультету. Робота в рамках гуртка стала прекрасною можливістю для студентів провести апробацію своїх досліджень, підготувати матеріали до наукової конференції або винести на публічне обговорення окремі висновки своїх курсових та дипломних проектів.

Звичайною практикою роботи гуртка було проведення спільних засідань з іншими гуртками або клубами, які діють на історичному факультеті. Так, гуртком було реалізовано кілька таких проектів з кружками історії Східної Європи, міжнародних відносин і політичним клубом [68, С. 99].

▪ **Студентський науковий гурток міжнародних відносин (Куратор: кандидат історичних наук, доц. Ченчик Д.В. Староста: Скрипник Мирослава).**

Науковий гурток з історії міжнародних відносин був організацією на історичному факультеті, що виходила за межі кафедральних напрямків. Він об'єднував студентів, до сфери інтересів яких входили проблеми міжнародних відносин. Тематичний спектр засідань гуртка був різноманітний, головна увага приділялася розгляду та обговоренню проблем, пов'язаних з двосторонніми відносинами провідних держав світу нового і новітнього часу, а також їх взаємодії в конкретних історичних обставинах і регіонах. Під час роботи гуртка актуалізувалися питання, пов'язані з формуванням нової системи колективної безпеки в роки Другої світової війни, проблеми у взаємовідносинах союзників у зазначений період з широкого кола проблем. На засіданнях обговорювалися проблеми сепаратизму наприкінці ХХ-початку ХХІ ст., висвітлювалися деталі збройних конфліктів у системі міжнародних відносин у другій половині ХХ ст. Одним із значних досягнень гуртка було проведення моделі гри «Рада Безпеки ООН» із Сирійського питання.

Виступити із доповіддю і взяти участь у дискусії має можливість кожен, бажаючий представити результати своїх наукових пошуків. Учасниками засідань були не лише студенти, але також аспіранти, викладачі та запрошені фахівці із суміжних дисциплін [68, С. 100].

▪ Студентський науковий гурток історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (Куратор: кандидат історичних наук, доцент Кісельова Ю.А. Староста: Трофименко Ірина).

Гурток історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін був творчим об'єднання студентів та аспірантів, які спеціалізувалися на кафедрі історіографії, джерелознавства та археології.

Робота гуртка спрямована на поглиблене вивчення різноманітних наукових проблем та формування такого простору спілкування, сприяло інтелектуальному, культурному і професійному зростанню історика-початківця.

Основною формою організації засідань гуртка є заслуховування (а після того обговорення) наукових доповідей. Тематично наукові повідомлення студентів й аспірантів охоплюють доволі широке коло питань: від теоретичних проблем історіографії, джерелознавства та методології історії до конкретно-практичних досліджень (переважно з історії Харківщини, Харкова та Харківського класичного університету зокрема) у руслі культурної, інтелектуальної, візуальної історій, історії емоцій, біографістики, просопографії, усної історії, історії пам'яті, історії архівної та музейної справи.

Окрім безпосереднього знайомства з результатами студентських наукових досліджень, гуртком активно використовувалися й інші різноманітні форми роботи: диспути, творчі зустрічі (зокрема, з викладачами та

випускниками кафедри), круглі столи, презентації, екскурсії. Доброю традицією стали невеличкі краєзнавчо-туристичні подорожі гуртка цікавими місцями Слобідського краю. Існує практика запрошувати фахівців із суміжних дисциплін: криміналістів, філологів, філософів, психологів, соціологів, культурологів, мистецтвознавців, що, безумовно, розширило для студентів можливості професійного розвитку [68, С. 101].

▪ **Студентський науковий гурток археології (Куратор: кандидат історичних наук, доцент Шрамко І. Б. Староста: Аргунова Анна).**

Археологічний гурток історичного факультету працював на базі Музею археології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, при кафедрі історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету, що дозволяло студентам краще ознайомитися з фондами Музею, роботою професіональних археологів та реставраторів, а також приймати безпосередню участь в обробці археологічної колекції Музею, в підготовці тематичних виставок та проведенні екскурсій.

Гурток відвідували не лише студенти, які спеціалізувалися на кафедрі історіографії, джерелознавства та археології, але і ті, які захоплювалися цією цікавою наукою. На базі Музею ведеться також підготовка школярів до науково-дослідної роботи, тому передбачені спільні заняття студентів та школярів.

Серед форм роботи гуртка: знайомство з основами польової і камеральної роботи, участь в обробці археологічних колекцій, методами реставрації. Також однією з форм робіт гуртка були виступи студентів з науковими доповідями, обговорення наукових робіт займає одне з важливих місць в роботі гуртка.

Виступаючи з результатами своїх наукових досліджень, студенти мали можливість обговорити основні положення своєї курсової (дипломної) роботи,

тези доповідей, поділитися спостереженнями і результатами виступів на студентських наукових конференціях, отримати інформацію про нові напрямки розвитку археологічної науки. Відмітною формою роботи гуртка є різноманітні екскурсії, організація археологічних розвідок і розкопок. Підготовка археологічних виставок, організації квестів для школярів і студентів 1-4 курсів. В рамках роботи гуртка проходять зустрічі з вченими-археологами.

В гуртку активно організовуються екскурсії, знайомимося з відомими археологічними пам'ятками, здійснюються пошукові роботи, перевіряються сучасні стан давніх городищ, селищ та могильників, що в різні роки досліджувались вченими університету.

Цікаво побачити давнє поселення або могильник, отримати власне уявлення про їх розташування, природне оточення, зовнішній вигляд. Під час археологічної розвідки або екскурсії кожний відчував себе дослідником, мандрівником та краєзнавцем [68, С. 103].

▪ Студентський науковий гурток мистецтвознавства (Куратор: кандидат історичних наук, доцент Павлова О.Г. Староста: Серікова Карина).

Гурток мистецтвознавців на кафедрі історіографії, джерелознавства та археології був створений у 2015/2016 навчальному році.

Його мета створити можливості для спілкування студентів з митцями, мистецтвознавцями та колекціонерами. Поринути у творчу атмосферу майстерень художників. Долучати студентів до секретів мистецтвознавчого аналізу, розширити знання з історії мистецтва, вдосконалити професійні навички і просто отримувати насолоду від взаємного спілкування та зустрічей з цікавими особистостями. Ознайомитися з творами образотворчого мистецтва

в музейних експозиціях та художніх галереях, виставкових залах та майстернях художників, а також під час захоплюючих подорожей.

Основною формою організації засідань гуртка було заслуховування та обговорення наукових доповідей. Тематично наукові повідомлення студентів охоплюють доволі широке коло питань: проблеми розвитку історії мистецтва, творчому доробку видатних діячів культури та мистецтва, а також порушуються питання вивчення мистецтвознавства, як дисципліни.

Окрім безпосереднього знайомства з результатами студентських наукових досліджень, гуртком активно використовуються і інші різноманітні форми роботи: це творчі зустрічі (зокрема, з діячами культури та мистецтва, а також викладачами та випускниками кафедри), екскурсії до музеїв, та в майстерні митців. Доброю традицією стали невеличкі краєзнавчо-туристичні подорожі гуртка цікавими [68, С. 104].

▪ **Студентський клуб «Університетські історії» (Куратор: доктор історичних наук, професор Посохов С.І. Голова: кандидат історичних наук, доцент Кісельова Ю.А.).**

Клуб був створений у 2005 р. силами тих, хто хотів розділити свою любов до університету та в компанії однодумців відкрити його з нових, невідомих сторін. Ідейним фундатором Клубу та його куратором став проф. С.І. Посохов. У різні часи діяльністю Клуба безпосередньо опікувалися: В.Ю. Іващенко, М.Г. Григор'єва, Ю.А. Кісельова. Клуб працював при Музеї історії університету. Його діяльність сприяє поповненню фондів Музею. Зараз керівницею Клубу університетських історій є дикреторка Музею історії університету, доцентка кафедри історіографії, джерелознавства та археології В.Ю. Іващенко.

Напрями діяльності Клуба:

Зустрічі з «університетськими людьми». Цей напрям особливо цікавий тим, хто прагне познайомитися з непересічними особистостями, зрозуміти в чому суть феномену «університетської людини», поставити питання досвідченому вченому чи поглянути на історію університету очима очевидця.

Лекторій. На засіданнях Клубу відбувається обговорення дослідницьких проектів у галузі університетської історії, які розроблялися професорами, аспірантами та студентами. Мета клубу не тільки розповісти про маловідомі сторінки з історії університету, але і відновити безперервний зв'язок між минулим та сучасним університетського життя в культурній перспективі.

Презентації нових книг з університетської історії дають можливість безпосереднього спілкування з авторами, дозволяють розкрити їх творчу лабораторію, дізнатися про наступні плани.

Екскурсії університетськими містами відкривають перед учасниками двері, «зачинені для сторонніх», надають можливість дізнатися про життя на різних факультетах, познайомитися з університетськими колекціями, зануритися в атмосферу дослідницького побуту представників різних спеціальностей.

У межах засідань студентських гуртків регулярно проводяться круглі столи та відкриті обговорення важливих проблем історичної науки та суміжних дисциплін [68, С. 108].

Початок повномасштабної війни російської федерації проти України 24 лютого 2022 р. призвів до того, що частина гуртків припинила свою діяльність, а ті, що продовжили своє функціонування змушені були адаптуватись до реалій військового часу.

ВИСНОВКИ

Проведене нами магістерське дослідження зародження с розвитку студентських історичних студій у Харківському університеті дозволило зробити наступні висновки:

1. Зародившись практично із заснуванням Харківського університету у 1905 р., студентська наука пройшла складний та суперечливий шлях свого розвитку. Проте вже на межі XIX-XX ст. було вироблено певні принципи роботи студентського наукового гуртка. Ці ж принципи лягли в основу створеного за радянських часів СНТ і практично не змінюючись проіснували до сьогодні. Розвиток студентської науки завжди був обумовлений не лише прагненням чи бажанням самих студентів наблизитися до наукової творчості, а й професіоналізмом викладачів, їх умінням спрямувати творчий потенціал студентів у потрібне русло, а також загальною ситуацією у системі вищої освіти та в країні загалом. Студентська наукова історична робота, яка зародилася в Харківському університеті вже в перші роки його існування, протягом наступних ста років змінювала свої форми, але ніколи не припинялася. Нові покоління студентів продовжували традицію, водночас вносячи свій внесок у історію студентської науки.

2. Із запровадженням Освітнього Статуту 1884 р. система написання студентами історико-філологічного факультету робіт з усіх предметів відходить у минуле. Проте водночас посилюється акцент на практичних заняттях. У цей період деякі студенти починають брати участь у діяльності загальноросійських та регіональних наукових товариств. У середовищі професури, та й самого студентства, у цей час формується розуміння необхідності створення студентських наукових об'єднань. Власне, зміна ставлення професури до наукової роботи студентів помітна вже наприкінці 70-х років XIX ст. Студентські гуртки у цей час вони являли собою нелегальні

або напівлегальні науково-літературні об'єднання, де читалися реферати про народні рухи та революції, дебатувалися питання моралі тощо. Певною мірою це були, так би мовити, гуртки самоосвіти.

3. Наприкінці XIX століття історія студентської історичної науки була позначена циркуляром Міністерства від 21 липня 1899 р. і «Тимчасовими правилами організації студентських установ» (22 грудня 1901 р.). Постанови дозволяли створення студентських наукових гуртків. Зокрема, в циркулярі було записано: «для встановлення бажаного спілкування між студентами та педагогічним складом вищих навчальних закладів, я знаходжу корисним заклад, під неодмінним відповідальним керівництвом професорів, наукових та літературних студентських гуртків, у засіданнях яких могли б читатися та обговорюватися студентські реферати з наукових та літературних питань». Постанова від 1901 р. фактично дала «зелене» світло для утворення легальних студентських гуртків.

4. Студентське наукове товариство було створене у вересні 1936 р. і стало одним з перших СНТ в СРСР. Це було найстаріше в Україні повноцінне студентське наукове товариство. Першим головою та організатором СНТ став студент хімічного факультету, згодом професор кафедри органічної хімії – Б.М. Красовицький. У вересні 1936 р. був прийнятий і статут товариства, згідно з яким у його члени приймалися студенти, які брали активну участь у роботі гуртків. На кожному факультеті було засновано секцію товариства. На чолі товариства стояла президія, до якої, крім голови та секретаря, входили голови секцій та наукові керівники товариства. Першими науковими керівниками було обрано проф. Н.П. Барабашов, А.В. Нагорний. Є.С. Хотинський (який також зіграв велику роль у створенні СНТ). Крім того, кожна секція товариства мала також свого керівника. Про роботу СНТ стало відомо далеко за межами університету. У вищій школі І.І. Межлаук і секретар ЦК ВЛКСМ В.Ф. Пікіна студентам запропонували виступити на Пленумі ЦК

Союзу вищої школи та наукових установ, що проходив у Москві, де ініціатива ентузіастів була схвалена, і СНТ стали створюватися і в інших вузах СРСР. Саме у Харкові було створено перше наукове студентське товариство, яке об'єднало молодих студентів спраглих до вивчення минулого.

5. У 1936 р. було створено історичну секцію СНТ. Її очолив студент Михайло Козел. Історична секція СНТ лише протягом 1939/40 навчальних роках організувала виробничі екскурсії в Есхар, Данилівку, Люботин, Ольвію. У липні 1940 р., у зв'язку зі 135-річним університетом, було засновано ювілейну стипендію ім. А.М. Горького, стипендіатами якої стали і студенти історичного факультету М. Козел та І. Лещинський.

6. Студентська наука продовжувала тернистий шлях свого розвитку в 30-х роках – період Харківського інституту народної освіти, період кардинальної зміни парадигмальних установок, в умовах економічної розрухи та ідеологічного диктату. Значні корективи у розвиток науково-дослідної роботи студентів внесла Друга світова війна 1941-1945 рр.

7. Розглядаючи особливості студентських історичних студій Харківського університету періоду післявоєнної відбудови, хотілося б відзначити його характерні риси. По-перше, це величезне прагнення науки і знань, яке було так властиво колишнім фронтовикам і яке так часто, на жаль, переростало в школярство (особливо на початку періоду). Можливо, саме для подолання цього негативного явища керівництво університету прагнуло висунути на перший план «науковість» суспільства (перейменування зі СНТ на НДО – науково-дослідну організацію). По-друге, у цей час у студентській науці продовжувала проявляється ідеологізація, з'являються так звані «сталінські гуртки» та гуртки «наукового комунізму». По-третє, у цей період починаються справжня «боротьба», як заведено було говорити, за кількість доповідей на конференції, а кількість гуртків в університеті сягає сімдесяти.

Однак, незважаючи на зазначені недоліки, багатьом студентам було дано старт у науці.

8. Друга половина 60-х років і час «застою» стали періодом подальших організаційних зусиль з розвитку студентської науки. У 1967 р. з'являється новий статут СНТ. Тепер робота здійснювалася під «діяльним» керівництвом комсомолу та Ради молодих вчених.

9. Остання третина 80-х характеризується як деякими позитивними рисами (зменшення ідеологічного пресингу, певна демократизація, осуд масовості як прояви формалізму), і негативними явищами (знижується стимулювання роботи, погіршується її якість і падає інтерес самих студентів до науки). Також можна оцінити і розпад координаційного центру суспільства. З одного боку, це був позитивний фактор, тому що відділення СНТ позбавилися надмірної опіки і отримали велику самостійність, але, з іншого боку, у цьому синтезі, взаємозбагаченні різних наук була і є сила університетської науки.

10. Чимало труднощів зазнала наукова робота студентів і на початку 90-х рр. ХХ століття. У цей час не лише на деяких факультетах університету, а й у багатьох вишах країни наукова робота студентів практично зійшла нанівець. Починаючи з другої половини 90-х, студентська наука практично повсюдно відроджується і на даному етапі переживає певний сплеск.

11. В останні роки на базі університету діяла велика кількість історичних гуртків, які охоплювали історію України, історію Стародавнього світу, Новітню історію, археологію, етнологію та ін. Після 24 лютого 2022 р. значна частина студентських гуртків була закрита й так і не відновила свою діяльність.

12. Серед викладачів та вихованців університету, вихідців із студентської наукової історичної школи були такі видатні історики й академіки як І. Срезневський, О. Деревицький, М. Костомаров, В. Іконніков,

М. Дринов, В. Надлер, М. Сумцов, Д. Багалій, Ф. Шміт, Д. Яворницький, М. Яворський, В. Бузескул, О. Шліхтер, С. Посохов, А. Парфіненко, Б. Красовицький, С. Королівський та багато інших.

Сьогодні проблеми молоді серед найболючіших проблем суспільства, їм потрібна всебічна увага, їх вирішенню обов'язково мають бути присвячені спеціальні програми, бо саме в руках молоді майбутнє не лише науки, а й суспільства загалом. Розвиток студентської історичної науки в Харкові є яскравим прикладом того, що бажання, наполегливість й підтримка викладацького штату є запорукою до виховування справжніх громадян, патріотів України, що і продемонструвала жорстка позиція харківчан після російського нападу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела:

1. Айзеншток Н.Д. Из ранних лет научно-литературной деятельности А.И. Белецкого // Искусство слова: Сб. ст. Москва, 1973. С. 395-397.
2. Архив музея археологии и этнографии Харьковского национального университета им. В. И. Каразина. Спр. 12.
3. Архив музея истории Харьковского национального университета им. В. И. Каразина. Спр. 15.
4. Багaley Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т. 2. (1805-1835). Харьков, 1904. 113бс.
5. Вернадский В. И. Отрывки из воспоминаний о А. Краснове // Вернадский В. И. Труды по истории науки в России. Москва, 1988. С. 323-332.
6. Вестник высшей школы: Орган МВССО СССР. Москва, 1949, 1956.
7. Время. Харьков, 1998-2001 гг.
8. Головкин Ю. А. [Проект ученых собеседничеств между студентами и преподавателями, 1835 г.] // СХИФО. 1911. Т. 20. С. 411-414.
9. ГАХО. Ф. Р. 2792. Харьковский государственный университет им. А.М. Горького.
10. Гусятников П. С. Революционное студенческое движение в России, 1899-1907. Москва, 1971. 264 с.
11. За більшовицькі кадри: Орган Харк. держ. ун-ту. Харьков, 1936-1941 рр.
12. Заключение [Совета Харьковского университета] о правилах дія студентов и об инструкции дія инспекции. ХАРЬКОВ, 1880. 51 с.
13. Збірник наказів народного комісаріату освіти УСРР. Харків-Київ, 1933-1937 рр. 435 с.

14. Из воспоминаний студента // Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. Т. 1 / Наук. ред. С. І. Посохов. Харків, 2008. С. 99 – 130.
15. Красовицкий Б. М. Мои учителя и сверстники: Воспоминания о годах в Харьковском университете. Харьков, 1996. 239 с.
16. Ленінська зміна: Орган Харк. обкому ЛКСМУ. ХАРЬКОВ, 1934-1991.
17. Наукова студентська творчість. КИЇВ, 1974. 74 с.
18. Наукова та технічна творчість студентів: Матеріали першого респ. зльоту студентів-активістів. КИЇВ, 1970. 89 с.
19. Неслуховский Ф. К. Из воспоминаний // Ист. вест. 1890. Т. 40.
20. Отчеты о научно-исследовательской работе исторического факультета Харьковского государственного университета, 1974-1987 гг.: Машинопись.
21. Отчеты о научной работе Харьковского государственного университета, 1935-1948гг.: Машинопись.
22. Очерки истории комсомольской организации Харьковского университета. Харьков, 1969. 136 с.
23. Протоколы заседаний Совета Харьковского университета. Харьков, 1870. № 5.
24. Российский государственный исторический архив. Ф. 733. Министерство народного просвещения.
25. Сочинения и переводы студентов императорского Харьковского университета, читанные 1818 года июня 30 числа по окончании экзаменов их. Харьков, 1818. 122 с.
26. Сочинения и переводы студентов императорского Харьковского университета, читанные 1820 года июня 30 числа по окончании экзаменов их. Харьков, 1820. 118 с.
27. Харьковские епархиальные ведомости. Харьков, 1999. № 1.

28. Харківський університет: Орган Харк. держ. ун-ту ім. О. М. Горького, 1945-1946, 1957-2001 рр., з 1998 р. Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.
29. Центральний державний історичний архів України. Ф. 2061 Харківський освітній осередок. Спр. 5.

Література

30. Багалій Д. І. Вибрані праці. Т. 3. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч. 1 (1805 – 1815 гг.). Харків, 2005. 864 с.
31. Багалій Д. І. Вибрані праці. Т. 4. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч. 2 (1815 – 1835 гг.). Харків, 2005. 1004 с.
32. Білінський М. З минулого пережитого: 1870-1888 / Микола Білінський // Україна. 1928. № 2. С. 129-130.
33. Білявська О.С. Участь університетської молоді Наддніпрянської України в національно-визвольному русі другої половини ХІХ ст. / О.С. Білявська // Сторінки історії. 2014. Вип. 37. С. 32-36.
34. Бобрицкий К.И. Материалы к вопросу о физическом развитии современного студенчества / Бобрицкий К.И. СПб.: Тип. Э. Арнольда, 1893. 118 с.
35. Богуцький Ю. П., Андрущенко В. П., Безвершук Ж. О., Новохатько Л. М. Українська культура в європейському контексті / Ю. П. Богуцький, В. П. Андрущенко, Ж. О. Безвершук, Л. М. Новохатько. КИЇВ: Знання, 2007. 562 с.
36. Боровиковский И. И. Воспоминания о полтавской гимназии и Харьковском университете за полстолетия назад // Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. Т. 1 / Наук. ред. С. І. Посохов. Харків, 2008. С. 90 – 98.

37. Вернадский В. Об основаниях университетской реформы. Москва, 1901. 76 с.
38. Вишленкова Е. А. Terra Universitatis : Два века университетской культуры в Казани / Е. А. Вишленкова, С.Ю. Малышева, А. А. Сальникова. Казань, 2005. 462 с.
39. Геевский С. Л. Из автобиографии (1813 – 1862) // Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. Т. 1 / Наук. ред. С. І. Посохов. Харків, 2008. С. 136 – 156.
40. Григорьева М. В. М. Ф. Сумцов: діяльність в Харківському історико-філологічному товаристві // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць. Х., 2006. Вип. 8. С. 214- 220.
41. Євтушенко О.Н. Громада в українській політичній думці ХІХ – першої половини ХХ ст. : навч. посіб. / Євтушенко О. Н. Миколаїв : МДІ ім. П. Могили, 2009. 154 с.
42. Зайцев Б. П., Посохов С. И. Из истории студенческой науки в Харьковском университете (к 95-летию студенческого научного кружка на историко-филологическом факультете) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Харьков, 1997. С. 4-8.
43. Иванова Л. Г. Громадівський рух 60-х років ХІХ ст. в Україні: проблеми, ідеологія / Л. Г. Иванова, Р. П. Иванченко. КИЇВ: МІЛП, 1999. 128 с.
44. Іващенко В. Ю. Харківський університет кінця ХІХ - початку ХХ ст. у спогадах 1920-1930 років // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2004. № 633. Серія: Історія. Вип. 36. С. 4-14.
- Иванов А. Е. Высшая школа России в конце ХІХ-начале ХХ вв. Москва, 1991. 392 с.
45. Историко-филологический факультет за первые 100 лет его существования (1805-1905) / Под. ред. М.Г. Халанского, Д.И. Багалея. ХАРЬКОВ, 1908. 840 с.

46. Катренко А. М. Студентський рух на Україні наприкінці 70 – х – на початку XIX ст. / А. М. Катренко // Укр. іст. журн. 1972. №8. С. 57 – 65.
47. Кадеєв В. И., Журавский Ю. И. Историческая наука в Харьковском университете (1933-1983) // Вест. Харьк. ун-та. 1984. №266. С. 110-119.
48. Клейнборт Л. Современная молодежь. Прежде и теперь / Л. Клейнборт // Современный мир. 1914. №9. 236 с.
49. Кругляк М. Е. Алкоголь і тютюн в житті студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст. // Наук. праці іст. фак. Запорізького держ. ун-ту. 2011. Вип. 31. С. 95-102.
50. Кругляк М.Е. Житлові умови студентства підросійської України наприкінці XIX – на початку XX ст. (на прикладі м. Харкова) // Історична панорама: зб. наук. статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». Чернівці, 2008. Вип. 7. С. 32-43.
51. Кругляк М. Е. Культуртрегерські організації студентів в університетах Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст. / М.Е. Кругляк // Історична панорама: зб. наук. праць. Чернівці, 2009. Т. 2. С. 134-142.
52. Кругляк М. Е. Матеріальне становище студентів підросійської України (друга половина XIX – початок XX ст.) / М. Е. Кругляк // Історична панорама. Спеціальність: Історія. 2011. Вип. 13. С. 15-24.
53. Кругляк М. Е. Стан здоров'я студентства підросійської України в другій половині XIX – на початку XX ст. // Історична панорама. Спеціальність: Історія. 2009. Вип. 9. С. 37-45.
54. Кругляк М. Є. Спорт в житті студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст. [Електронний ресурс] / М. Є. Кругляк // Історична панорама. Спеціальність: Історія. 2009. Вип. 8. С. 12-18.
55. Кругляк М. Шлюб і сім'я в житті студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст. / Мандрівець. 2012. № 5. С. 47-58.

56. Круковский А. Старое педагогическое гнездо (Из воспоминаний о Нежинском Историко-филологическом институте) / Филологические записки. 1911. №6. С.808-834.
57. Коновець О. Ф. Просвітницький рух в Україні (XIX – перша третина ХХ ст.) / Коновець О. Ф. Київ: Хрещатик, 1992. 120 с.
58. Королівський С. М. Короткий нарис історії Харківського державного університету ім. О. М. Горького за років Великої Жовтневої революції (1917-1940 рр.) // Короткі нариси з історії Харківського державного університету, 1805-1940. Харків, 1940. С. 43-106.
59. Косінова Г. О. Харківський університет наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Косінова Ганна Олександрівна. Харків, 2003. 288 с.
60. Лащенко П. Студенты VII семестра медицинского факультета Харьковского университета. Антропологические данные (антропография и антропометрия). 1887-1897 год. (Из гигиенической лаборатории Харьковского университета) / П Лащенко// Вестник общественной гигиены, судебной и практической медицины. 1897. Октябрь. С. 427-465.
61. Мильгунов С. Из истории студенческих обществ в русских университетах. Москва: Жизнь, 1904. 71 с.
62. Микулин А. Краткий обзор деятельности Общества вспомоществования нуждающимся студентам Киевского Политехнического Института Императора Александра II. За первое десятилетие 1903–1912 г. / А. Микулин // Справочник-путеводитель по Киеву и его окрестностям. Київ, 1914. С. 133-145.
63. Молчанов В.Б. Добробут студентів України в другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. // Український історичний журнал. 2005. № 2. С. 39-47.
64. О студенческом библейском сотовариществе в императорском Харьковском университете // Украинский журнал. 1824. №3. С. 147 – 150.

65. Очерки русской культуры XIX века. Т. 1: Общественно-культурная среда / Коллект. автор,. Л. Д. Дергачев, Л. В. Кошман, Д. В. Сарабьянов. Москва, 1998. 324 с.
66. Парфіненко А. Ю. Студентська наука у Харківському університеті: історія, проблеми, перспективи // 36. VIII Міжнар. студент, наук, конф. «Як нам упорядкувати нашу вищу школу». Харьков, 2001. С. 26-27.
67. Парфіненко А. Ю. З історії організації студентської науки у Харківському університеті // Освітні традиції Слобожанщини на межі тисячоліть. Харьков, 2002. С. 226-229.
68. Парфиненко А. Ю., Посохов С. И. Страницы истории студенческой науки в Харьковском университете. Харьков, 2002. 116 с.
69. Петров М.І. Скрижалі пам'яті / упоряд. В. Ульяновського, І. Карсим. Київ: Либідь, 2003. 336 с.
70. Петров Ф.А. Формирование системы университетского образования в России / Ф.А. Петров. М. : Изд-во Моск. ун-та, 2003. Т. 4: Российские университеты и люди 1840-х годов. Ч. 2: Студенчество. С. 49.
71. Посохов С. І. Квартирне питання в житті студентів імператорського Харківського університету // Universitates. 2003. №2. С. 38 – 45.
72. Посохов С. И. Форменная одежда студентов императорских российских университетов // Universitates. 2000. №3. С. 36 – 43.
73. Посохов С. И. Организация научной работы студентов в университетах Российской империи: проблемы историографии // Вісн. Харк. нац. ун-ту. 2000. № 32: Історія. С. 219-226.
74. Программы «апрельских» студенческих научных конференций исторического факультета Харьковского университета, 1992-2001 гг.
75. Программы студенческих научных конференций исторического факультета Харьковского университета по историческому краеведению, 1983-2000 гг.

76. Программы студенческих научных конференций Харьковского государственного университета им. А. М. Горького, посвященных дню рождения В. И. Ленина, 1947-1987 гг.
77. Редин Е. К. Историко-филологическое общество при имп. Харьковском университете за первые двадцать пять лет его существования (1877-1902) / Е. К. Редин. Харьков: Тип. губ. правл., 1902. 134 с.
78. Рябченко О. Л. Харківський інститут народної освіти ім. О. О. Потебні (1921-1930 рр.). Харьков, 2000. 214 с.
79. Розальон-Сошальский А. Г. Мои воспоминания // Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. Т. 1 / Наук. ред. С. І. Посохов. Харків, 2008. С. 33 – 39.
80. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802 – 1902 / С. В. Рождественский. СПб.: Мин. народ. просв. 1902. 785 с.
81. Роммель К. Д. Спогади про моє життя та мій час. Харків, 2001. 236 с.
82. Рябченко, О. Л., Навчальний процес: радянські інновації та особливості впровадження у вищих навчальних закладах України у 1920–30-ті роки. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, вип. 40. С. 116–124.
83. Рябченко, О. Л., 2012. Формування контингенту студентів вищих навчальних закладів Радянської України (кінець 1920-х–1930-ті рр.). Політехніка. № 1. С. 124–135.
84. Ряппо, Я.П. Радянське студентство: (Характеристика вузів України). Х.: ДВУ. 1928. 235 с.
85. Ряппо, Я.П. Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920–1924). Харьков : Издво Наркомпроса УССР. 1925. 123 с.
86. Самійленко В.І. З українського життя в Україні у 80 – х рр. ХІХ ст. // Нова Україна. 1923. № 6. С. 43-57.

87. Селиванов А. Ф. Из воспоминаний о Харьковском университете за время с 1881 г. (август) по июнь 1885 г. постороннего слушателя / А. Ф. Селиванов // Харківський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців : у 2 т. Харьков: Сага, 2010. Т. 2. С. 176-201.
88. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Сірополко С. КИЇВ: Наукова думка, 2001. 912 с.
89. Смолинський, С. До уніфікації систем освіти СРСР. Радянська школа. № 12, 1928. С. 3–7.
90. Современное студенчество: актуальные вопросы образования. Москва, 1992. 122 с.
91. Социальная активность специалиста: истоки и механизм формирования (социологический анализ). ХАРЬКОВ, 1983. 215с.
92. Спутник вступающего в Харьковский ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А. М. Горького. Харьков, 1971. 167 с.
93. Сталінські кадри: Орган парткому, ректорату, комітету ЛКСМУ, профкому і місцвиконкому Харк. держ. ун-ту ім. О. М. Горького. Харьков, 1947-1956 рр.
94. Стоян Т.А. Студентство університетів підросійської України в другій половині ХІХ ст. / Т. А. Стоян. Київ: ТОВ «Міжнар. фін. Агенція», 1998. 28 с.
95. Студенческий оркестр Харьковского университета // ЮК. 1888. 5 нояб. С. 4-9.
96. Тарнавська, С. В. Вища школа УСРР у 1920- х – на початку 1930-х років: радянська історіографія. Таврійський вісник освіти. № 4, С. 275–285.
97. Фавр В. В. К вопросу о половых сношениях, о венерических болезнях и онанизме учащейся молодежи / В. В. Фавр// Русский журнал кожных и венерических болезней. 1910. Том ХІХ (апрель). С. 201-206.

98. Фелонов П. Перед зарей. / П. Фелонов // Отечественные записки. 1873. № 207 (март). С. 272-298.
99. Ферлюдин П. П. Исторический обзор мер по высшему образованию в России / П. П. Ферлюдин – Саратов: Типо – Лит П. С. Феокритова, 1893. Вып. 1: Академия наук и университеты. 184 с.
100. Фроммет Б. Очерки по истории студенчества в России. Москва: Изд-е Тов -ва Вольф М.О. 1912. 134 с.
101. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років/ В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б.П. Зайцев та ін. Харків, 2004.750 с.
102. Харківське історико-філологічне товариство: Бібліогр. покажч. / Уклад.: М. Г. Швалб, С. Б. Глибицька; Вступ. ст.: С. І. Посохов; Бібліогр. ред.: В. Д. Прокопова. Х.: НМЦ «МД», 2002. 88 с. (До 100-річчя XII Археологічного з'їзду).
103. Харьковский государственный университет, 1805-1980: Исторический очерк. Харьков, 1980. 159 с.
104. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет. Харьков, 1955. 387 с.
105. Яремчук В.Д. Студенти наддніпрянської України у ХІХ – початку ХХ ст.: правовий статус, соціально-національний склад та матеріальне становище // Наукові студії–ХХІ (культура, освіта–антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка. Т. 7. Вип. 5. С.129-147.
106. Gaudeamus : студенческий сборник. Х.: Тип. «Утро», 1913. 98 с.
107. Snyder T. The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. New Haven and London, 2003. 234 p.